Bundel - Politieke Avond van 14 mei 2025

Agenda bijlagen

Raadskamerindeling PA 14 mei 2025

1 19.30 uur - 20.30 uur: Presentatie van 'Staat van de Stad 2024'

Behandeladvies 14 mei, informatieve bespreking
Presentatie - Staat van de Stad
Behandelresultaat 14 mei, informatieve bespreking

2 20.30 uur - 21.30 uur: Agenderingsverzoek ‘Erfgoedbeleid’

Behandeladvies 14 mei, informatieve en meningsvormende bespreking
Lijst met insprekers
Agenderingsverzoek ‘Erfgoedbeleid’ van de fracties D66 en GroenLinks
Raadsbrief 'Uitvoeringsagenda 2025-2028 Arnhems erfgoed verrast en verbindt en afdoening motie 22M120', d.d. 05-11-2024
Bijlage - Uitvoeringsagenda 2025-2028 Arnhems erfgoed verrast en verbindt
Schriftelijke inbreng Prodesse Conamur op erfgoedbeleid
Schriftelijke bijdrage Werkgroep Erfgoed Spijkerkwartier - Presentatie zoals gegeven op 7 mei Raad van de Stad
Schriftelijke inbreng APCG op erfgoedbeleid
Ambtelijke presentatie Erfgoedagenda
Behandelresultaat 14 mei, informatieve en meningsvormende bespreking

3 21.30 uur - 21.45 uur: Pauze

4 21.45 uur - 23.15 uur: Agenderingsverzoek ‘Erfgoedbeleid’ (hervatting)

Agenda Politieke Avond 14 mei 2025

Stadhuishal		
18.00 uur – 19.30 uur (90) Technische vragenmarkt		
Raadzaal	**Landgoed/Festival**	**Walburgis**
19.30 uur – 20.30 uur (60) Technische sessie ‘Update Spoorzone Arnhem Oost’ *(Informatieve bespreking)*	19.30 uur – 20.30 uur (60) Verzoek IBN eigen islamitische begraafplaats *(Informatieve en meningsvormende bespreking)*	19.30 uur – 20.30 uur (60) Presentatie van 'Staat van de Stad 2024' *(Informatieve bespreking)*
Raadzaal	**Landgoed/Festival**	**Walburgis**
20.30 uur - 21.30 uur (60) Technische sessie ‘Update Spoorzone Arnhem Oost’ (hervatting) *(Informatieve bespreking)*	20.30 uur - 21.30 uur (60) Ontwerp Meerjarenprogrammabegroting BVO DRAN 2026- 2029 (inclusief gewijzigde begroting 2025) & Maatwerk in leerlingenvervoer' *(Informatieve en meningsvormende bespreking)*	20.30 uur - 21.30 uur (60) Agenderingsverzoek ‘Erfgoedbeleid’
Pauze: 21.30 uur – 21.45 uur		
Raadzaal	**Landgoed/Festival**	**Walburgis**
21.45 uur - 23.15 uur (90) Vaststellen 'TAM-Omgevingsplan Schaapsdrift e.o.' en omgevingskwaliteitsplan ‘Schaapsdrift e.o.' *(Informatieve en meningsvormende bespreking)*	21.45 uur - 23.15 uur (90) Vaststellen TAM-omgevingsplan Geluidzone industrieterrein Arnhem Noord & Vaststellen TAM-omgevingsplan Rijnpark - aanpassing milieucategorieën *(Informatieve en meningsvormende bespreking)*	21.45 uur - 23.15 uur (90) Agenderingsverzoek ‘Erfgoedbeleid’ (hervatting)

GEMEENTERAAD ARNHEM
BEHANDELADVIES

Presentatie van Staat van de Stad 2024

Fasering

- ☑ Informatieve bespreking
- ☐ Meningsvormende bespreking
- ☐ Bespreking Moties & Amendementen
- ☐ Besluitvormende vergadering

Procedure:

Datum vergadering
14 mei 2025

Type voorstel
Presentatie

Spreekrecht publiek?
Nee

Voorgesteld resultaat:
Afronding presentatie

Voorgesteld besluit / Kernboodschap

Er wordt geen besluit gevraagd van de gemeenteraad. Het betreft de presentatie van Staat van de Stad 2024.

Staat van de Stad 2024 is te lezen via deze link.

Hierbij hoort de Raadsbrief 'Staat van de Stad 2024', d.d. 15-04-2025

Ieder jaar maakt Onderzoek & Statistiek de 'Staat van de Stad', een overzicht van de cijfermatige trends en ontwikkelingen op een breed aantal thema's, zoals demografie, economie, veiligheid, armoede, gezondheid en leefbaarheid. Op www.arnhem.incijfers.nl zijn de meest actuele cijfers op verschillende thema's te raadplegen.

Presentatie
Staat van de Stad is één van de bouwstenen voor de Perspectiefnota 2026-2029. De cijfers bieden inzicht in de ontwikkeling die de stad doormaakt. Ze kunnen een relevante onderlegger zijn voor beleidskeuzes die de raad voor de komende begrotingsperiode wil maken. Ook kunnen de cijfers door fracties benut worden ter voorbereiding op de gemeenteraadsverkiezingen volgend jaar. Vorig jaar heeft er een uitgebreide presentatie plaatsgevonden rondom Staat van de Stad (door de directeur van Sociaal Cultureel Planbureau) Dat betekent dat er dit jaar weer gekozen is voor een ‘kleinere technische’ presentatie in de raadskamer.

Contactgegevens

Portefeuillehouder:
Paul Smeulders

Ambtenaar
Joost Fledderus
joost.fledderus@arnhem.nl
0650194044

Raadsadviseur
Maaike Piscaer
maaike.piscaer@arnhem.nl
06 31114892

Toelichting voorgestelde behandelwijze

Het betreft een presentatie van Staat van de Stad 2024 door Joost Fledderus van de afdeling Onderzoek & Statistiek. Deze bestaat uit een doorsnede van de thema's uit staat van de stad, specifiek gericht op de groeiende stad en de (on)gedeelde stad. Aan de hand van feiten, ervaringen en verdiepende analyses. Er is ruimte voor vragen en interactie.

Zie voor het gehele behandelproces van de Perspectiefnota, Jaarstukken en Turap ook deze hand-out

Mogelijk resultaat:

- Afronding technische sessie

Staat van de Stad

Gemeente Arnhem | Onderzoek & Statistiek

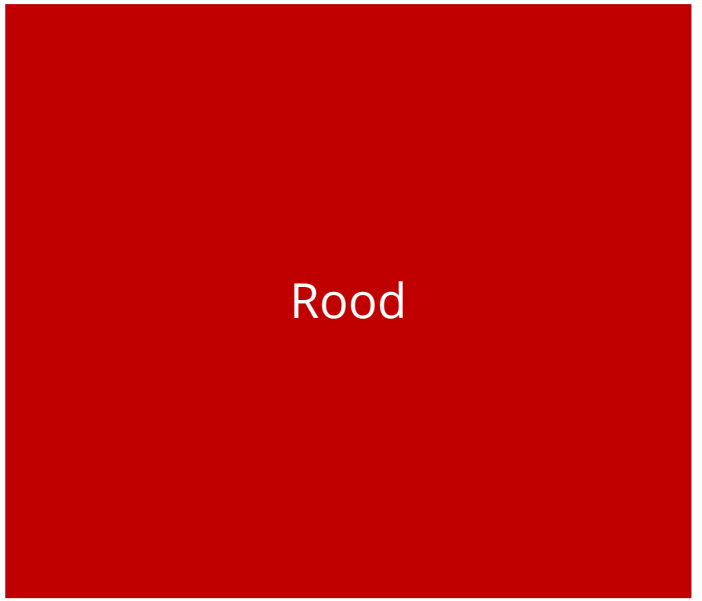
www.arnhem.incijfers.nl

onderzoek@arnhem.nl

Foto: Leslie Goedhart

Uw kennis van de staat van de stad

Vorig jaar kwamen er per saldo meer inwoners met China als land van herkomst dan inwoners met Marokko als land van herkomst naar Arnhem.

Waar

Niet waar

Vorig jaar kwamen er per saldo meer inwoners met China als land van herkomst dan inwoners met Marokko als land van herkomst naar Arnhem.

Waar

~~Niet waar~~

De gemiddelde WOZ-waarde steeg tussen 2020 en 2024 met 52%. In welke wijk was deze stijging het hoogst?

Burgemeesterswijk/
Hoogkamp

Arnhemse Broek

De gemiddelde WOZ-waarde steeg tussen 2020 en 2024 met 52%. In welke wijk was deze stijging het hoogst?

~~Burgemeesterswijk/ Hoogkamp~~

Arnhemse Broek

Vorig jaar was Schuytgraaf wederom de wijk waar per saldo de meeste woningen bij kwamen. Welke wijk volgde na Schuytgraaf?

Presikhaaf-West

Malburgen-West

Vorig jaar was Schuytgraaf wederom de wijk waar per saldo de meeste woningen bij kwamen. Welke wijk volgde na Schuytgraaf?

~~Presikhaaf West~~

Malburgen-West

We hebben nu 12.200 75-plussers in Arnhem. Is dat in 2050 minder of meer dan verdubbeld?

Meer

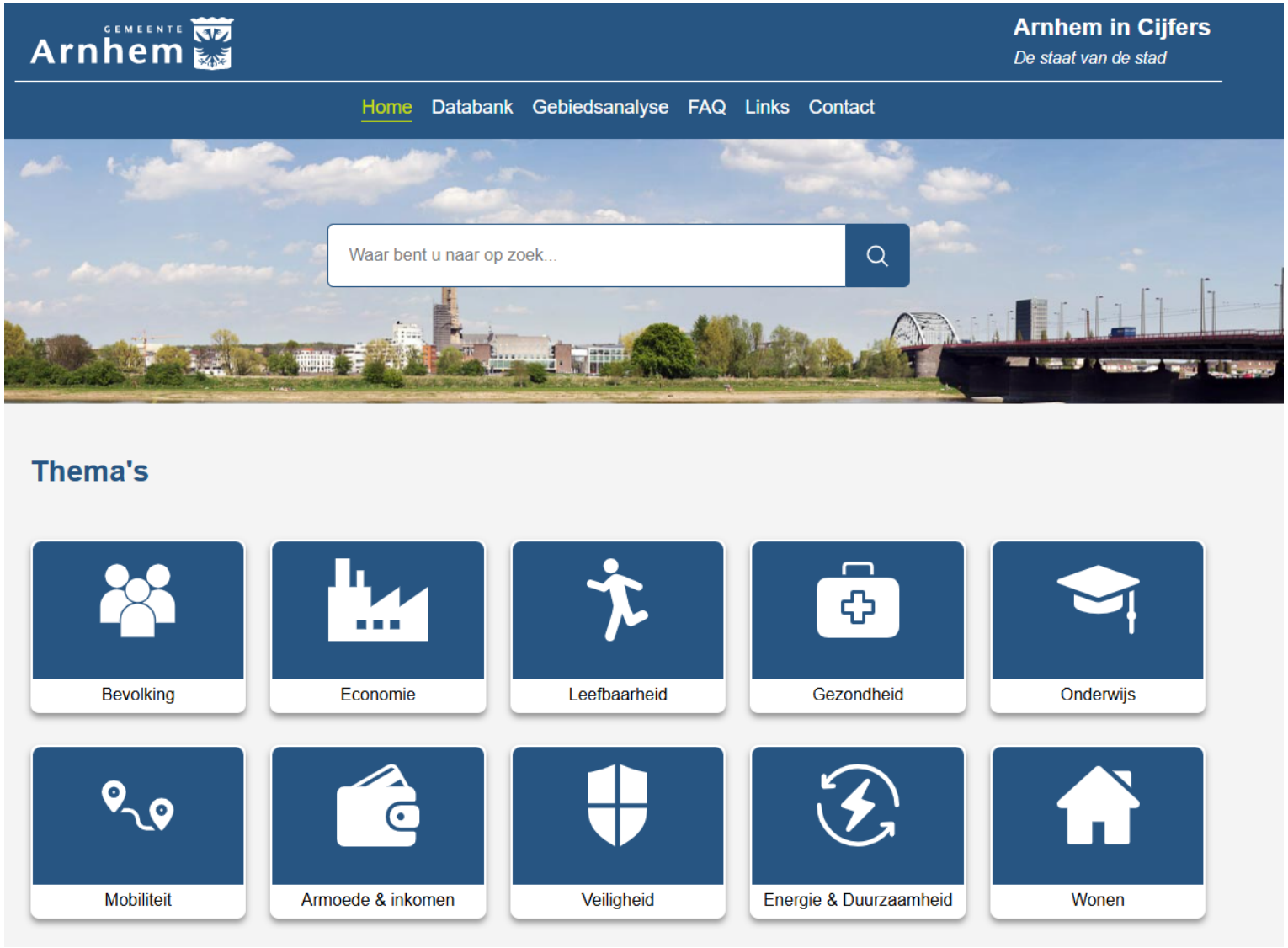
Minder

We hebben nu 12.200 75-plussers in Arnhem. Is dat in 2050 minder of meer dan verdubbeld?

Meer

~~Minder~~

Arnhem
Arnhem in Cijfers
De staat van de stad
Home
Databank
Gebiedsanalyse
FAQ
Links
Contact
Waar bent u naar op zoek...
Thema's
Bevolking
Economie
Leefbaarheid
Gezondheid
Onderwijs
Mobiliteit
Armoede & inkomen
Veiligheid
Energie & Duurzaamheid
Wonen

Wat is de Staat van de Stad?

1. ‘Feitelijke’ registraties/statistieken
   - Gemeente: bijv. Basisregistratie Personen, Participatiewet
   - Extern: bijv. politieregistraties, CBS-inkomensgegevens

2. Ervaringen
   - Arnhemse Leefbare Wijken-monitor: 5.500 inwoners uit 24 wijken
   - Digipanel: 4.000 inwoners

Open data zijn te raadplegen op:
https://arnhem.incijfers.nl

‘Stad in balans’

1. Groeiende stad

2. (On)gedeelde stad

Feiten

Ervaringen

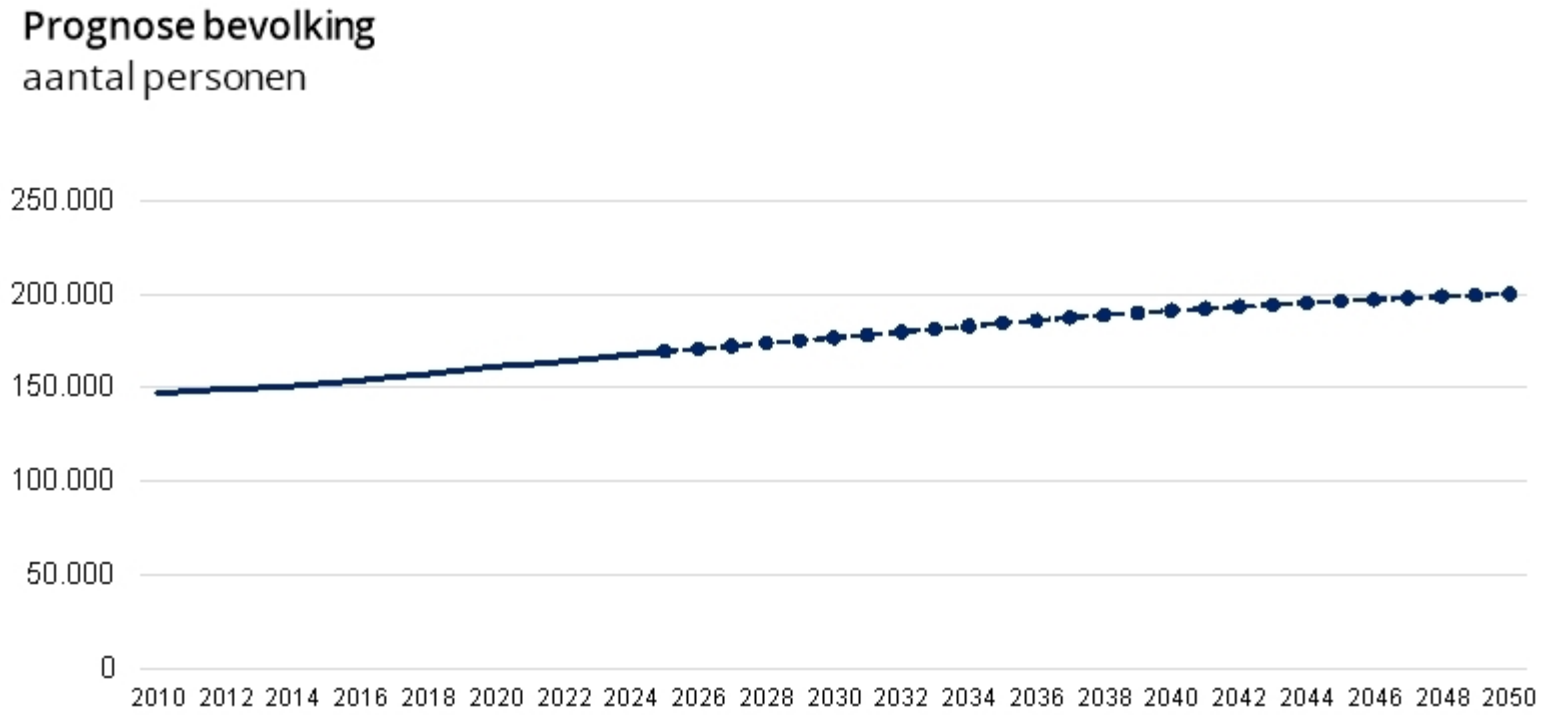
Verdieping

Groeiende stad

Foto: Leslie Goedhart

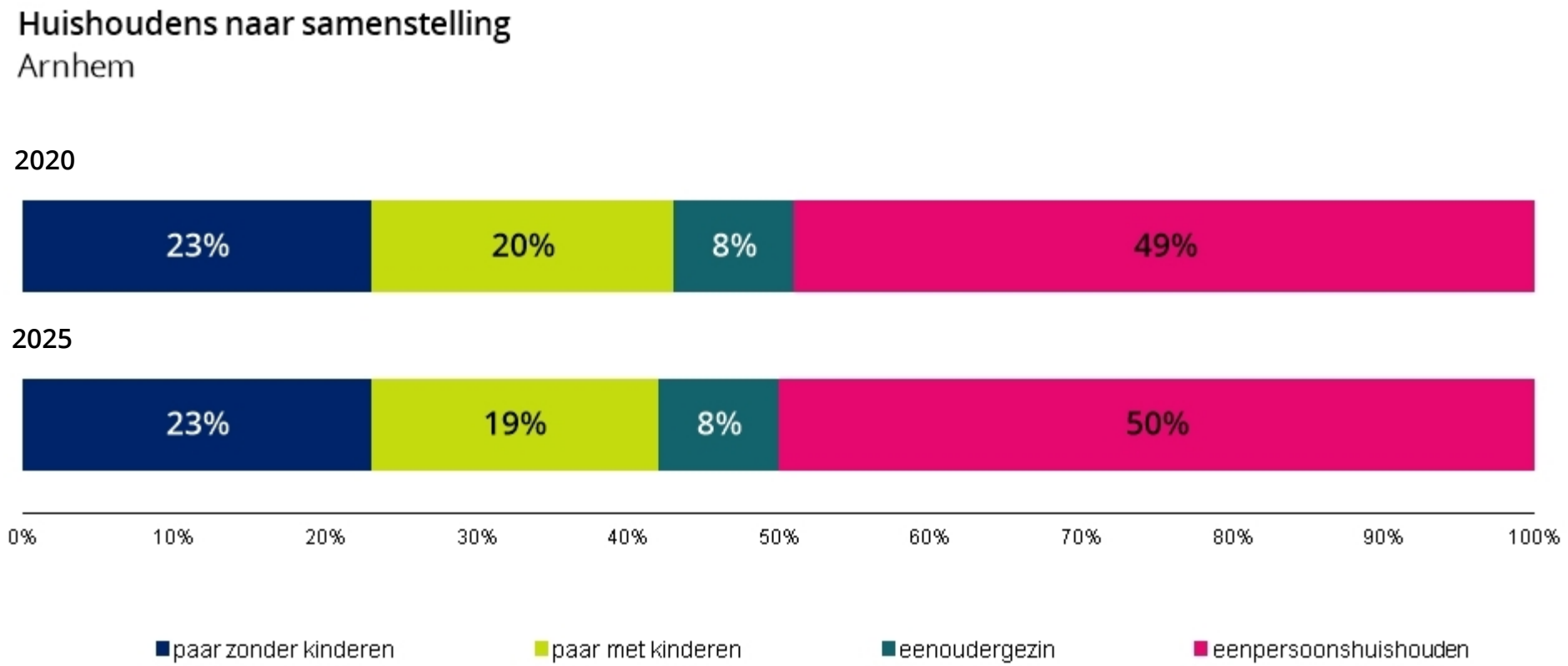
De stad groeit tot 200.000 inwoners in 2050

BRP / O&S, geme

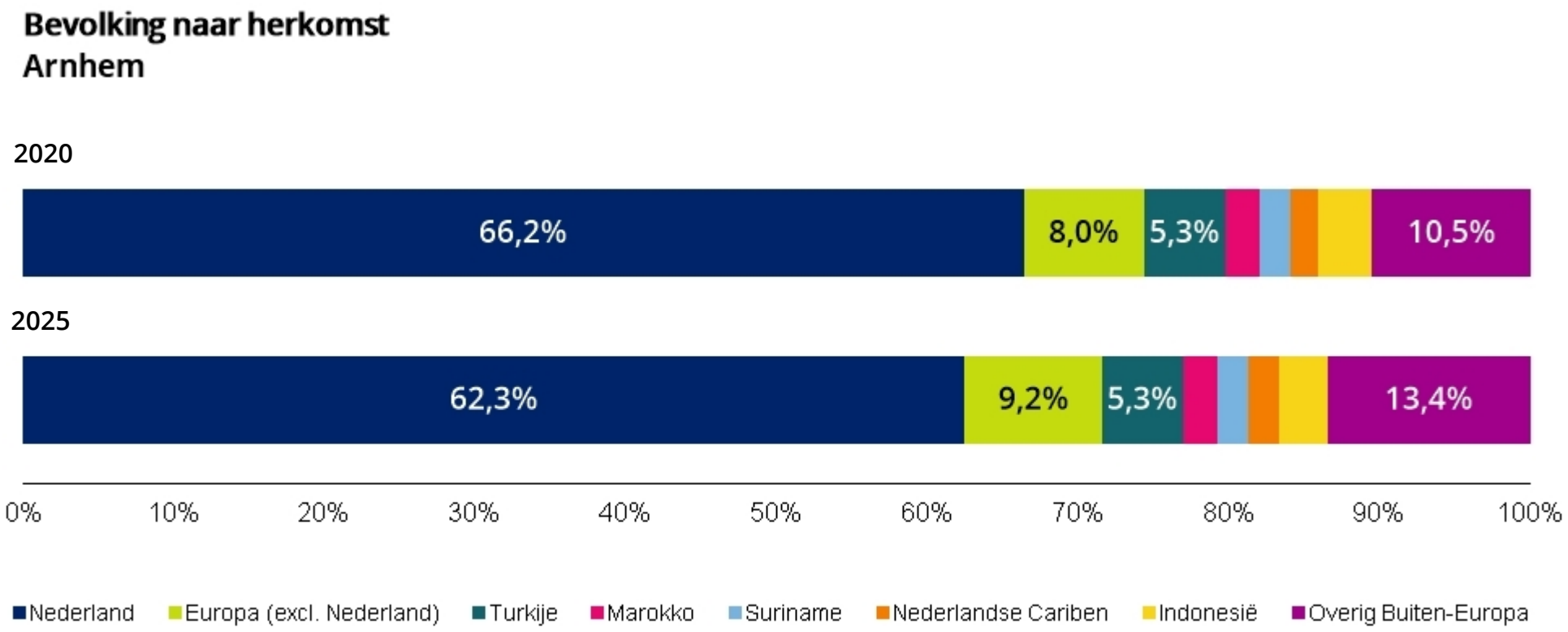
2010: 147.038
2025: 169.325
2040: 191.150
2050: 200.000

De meerderheid van de huishoudens bestaat uit één persoon

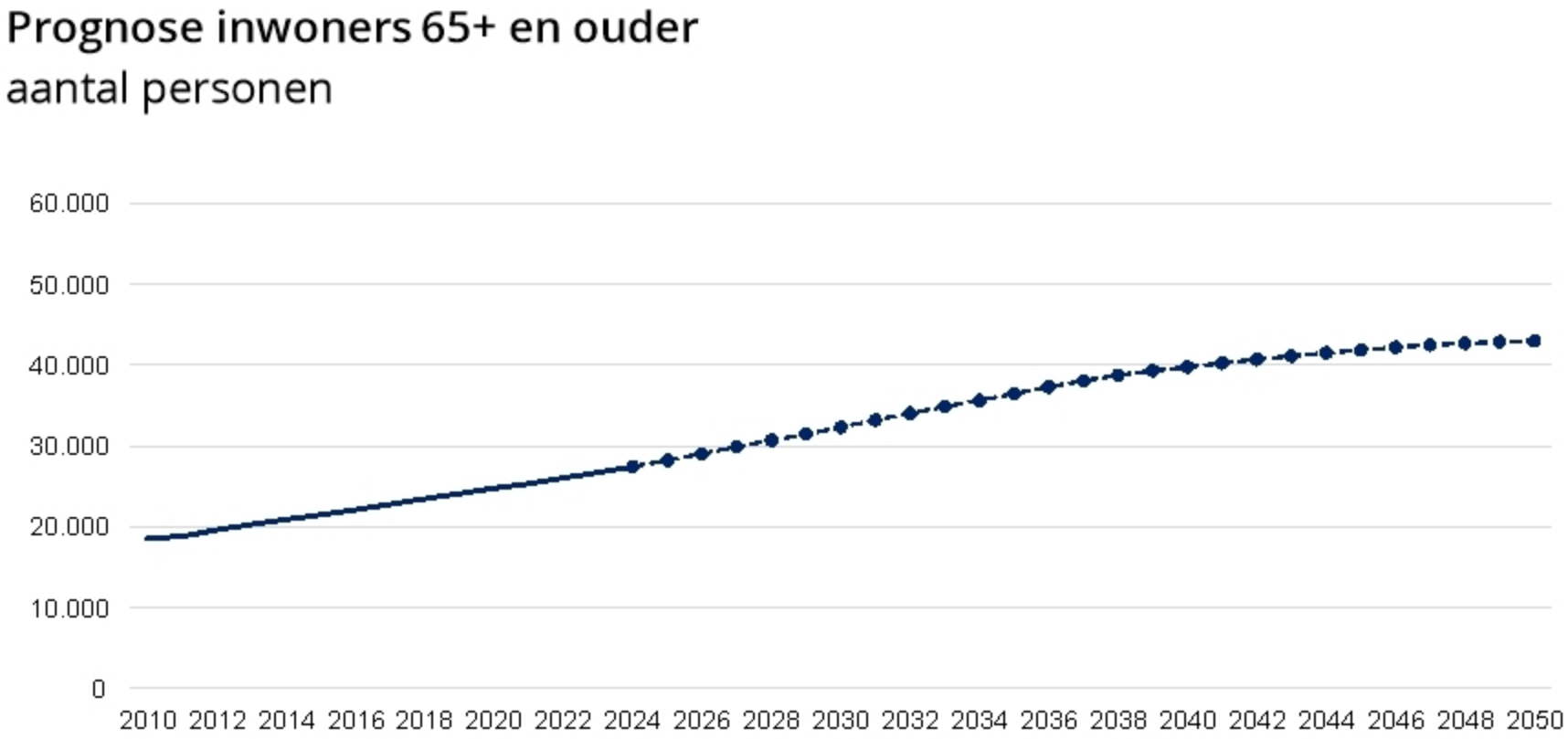
BRP; bewerking O&S| 2020

De stad wordt diverser

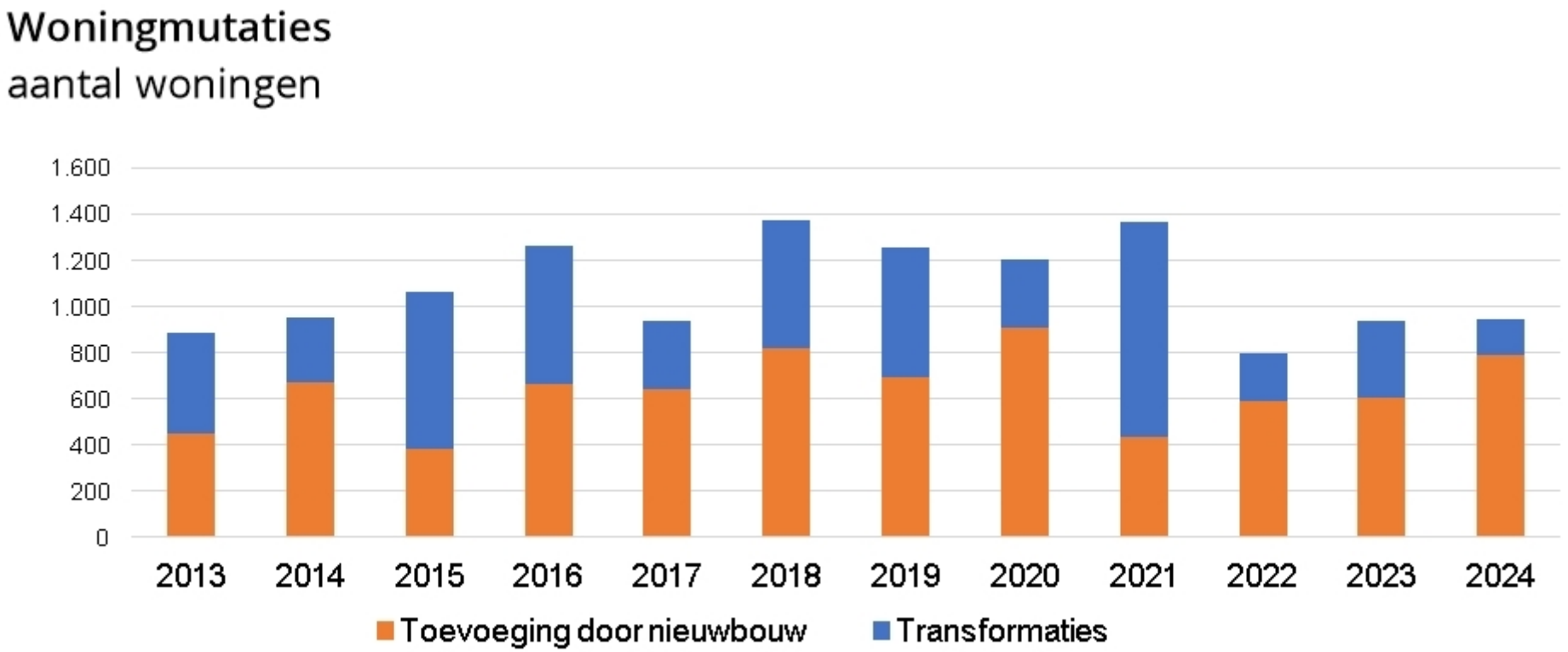
Basisregistratie personen (E

De stad krijgt meer oudere inwoners

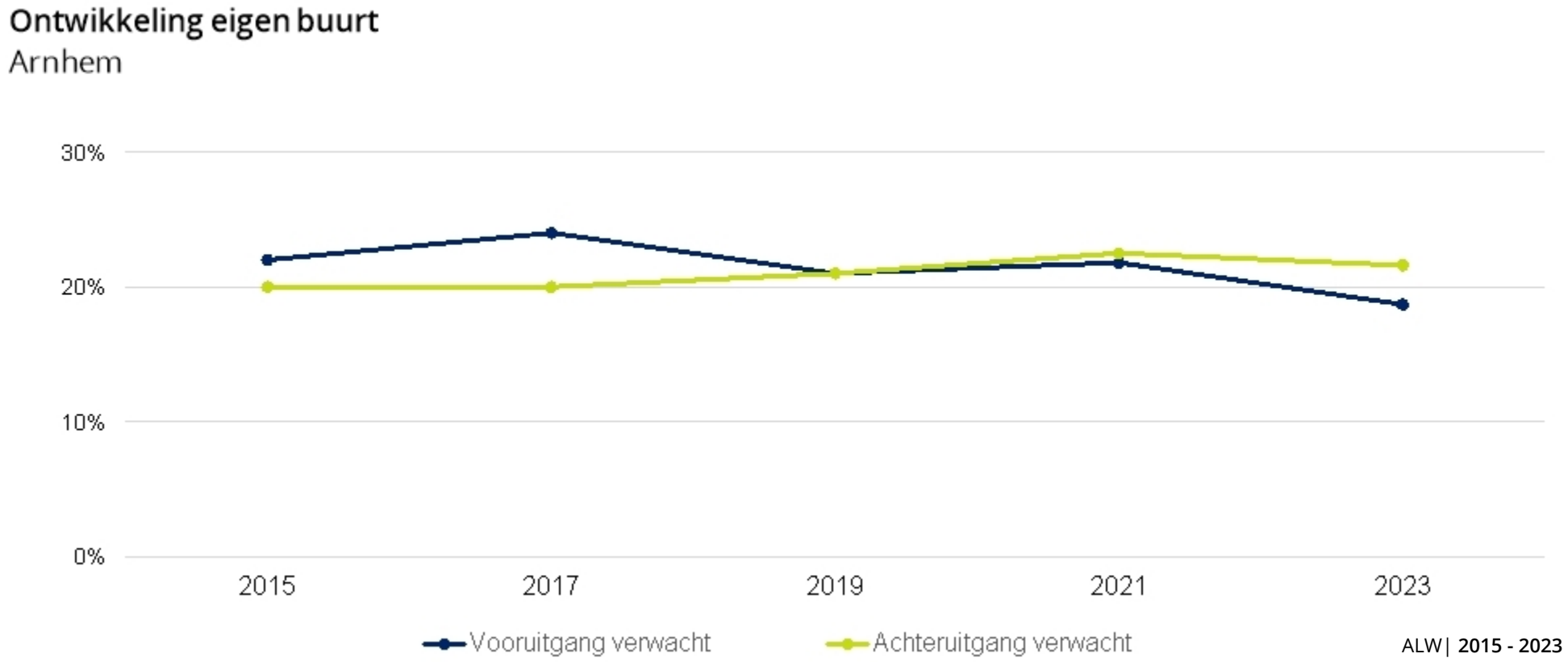
O&S, gemeente Arn

De afgelopen jaren zijn er minder woningen bijgekomen

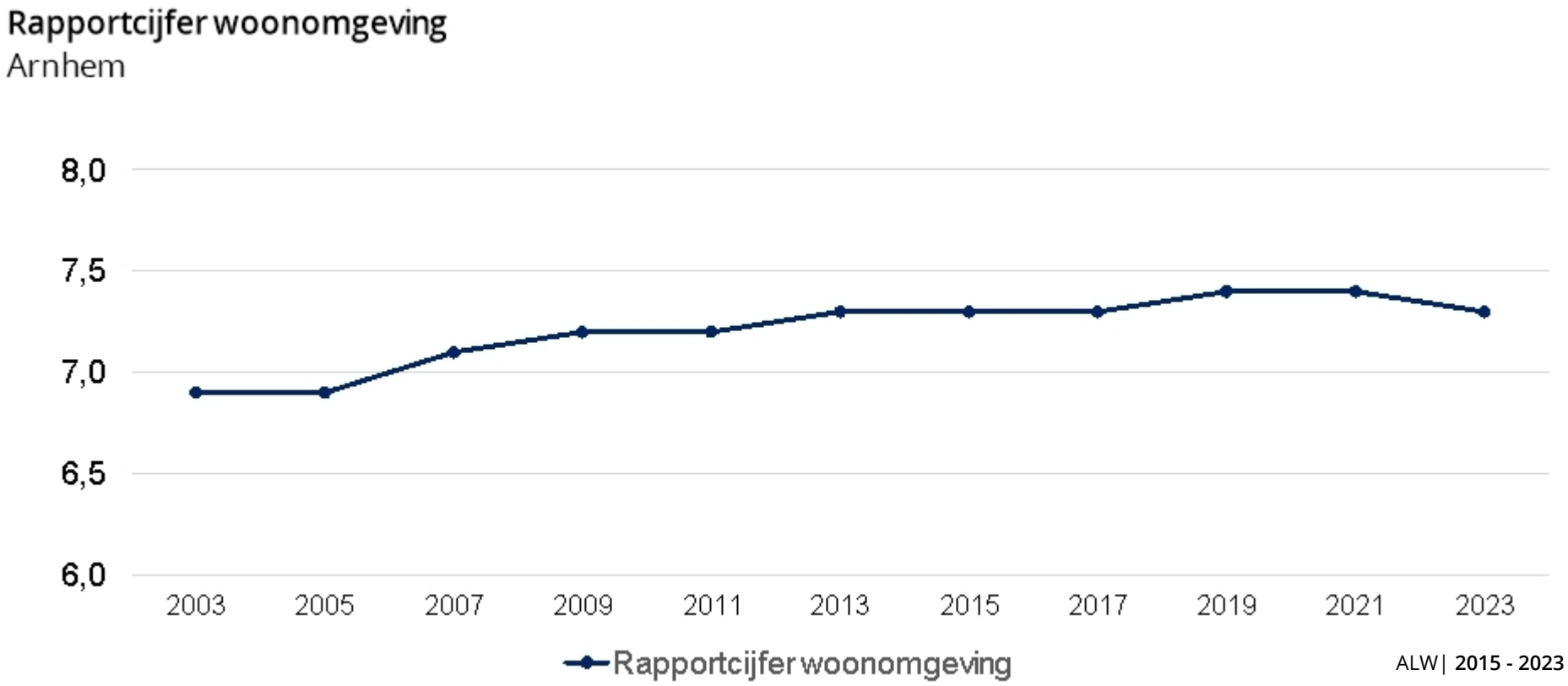
BAG, gemeente Arnhem| **2016 - 2025**

Meer inwoners verwachten achteruitgang dan vooruitgang

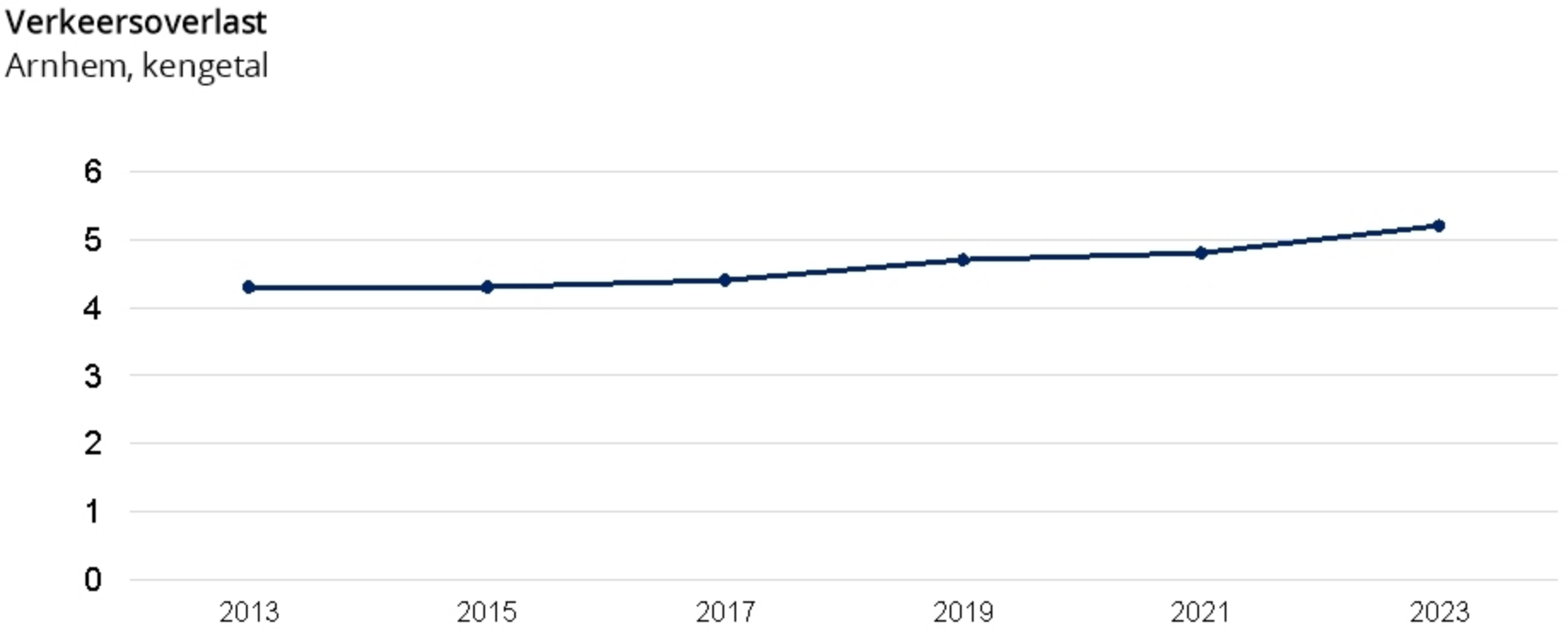
ALW | **2015 - 2023**

Inwoners zijn tevreden over hun woonomgeving

ALW | **2015 - 2023**

Verkeersoverlast neemt toe

ALW | **2023**

Nieuwbouw in Arnhem 2019-2023

Herkomst	Eengezins (n = 3.348)	Meergezins (n = 1.363)
Arnhem	71%	56%
Regio Arnhem	13%	20%
Andere gemeente	14%	22%
Buitenland	2%	2%
Totaal	**100%**	**100%**

- Per 100 appartementen **12 kinderen** in de leeftijd 0-17 jaar
- Per 100 eengezinswoningen **106 kinderen** in de leeftijd 0-17 jaar

Gemiddelde woningbezetting

Type woning	totaal
eengezins	2,73
meergezins	1,52
0-50 m2	1,53
50-100 m2	1,58
100-150 m2	2,41
150+ m2	3,28
meergezins 100+ m2	1,91

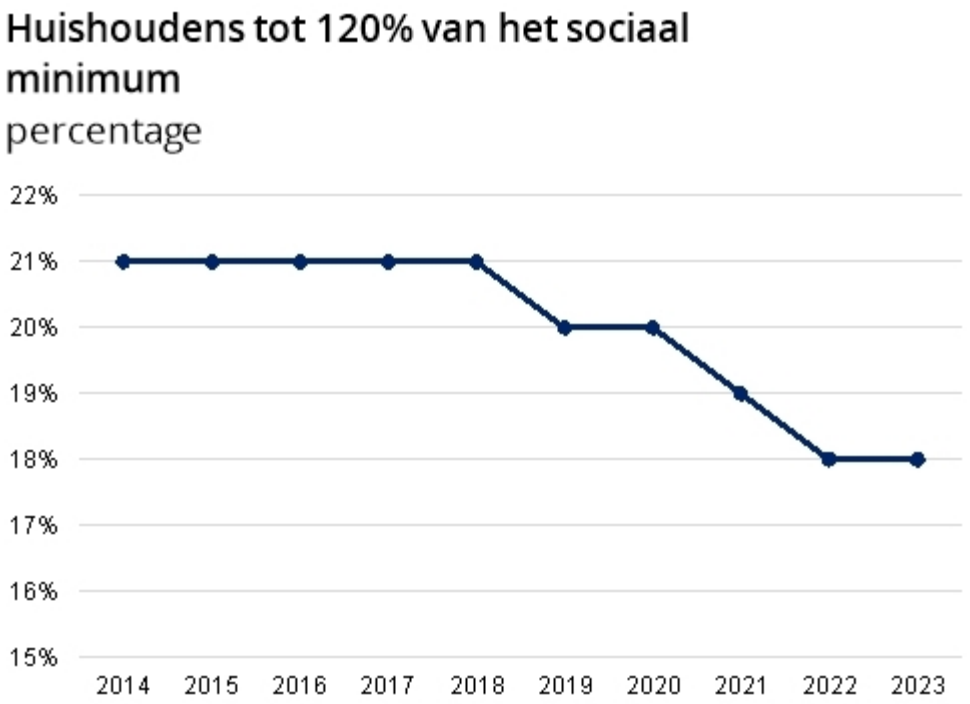
Foto: Leslie Goedhart

(On)gedeelde stad

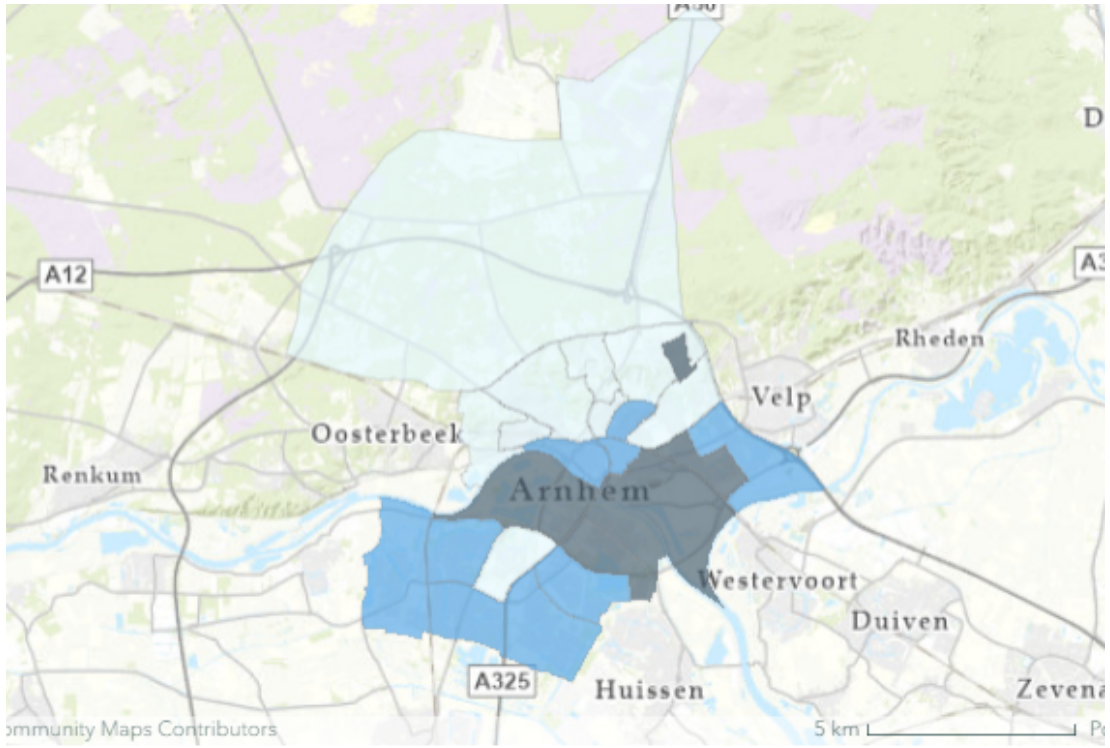

Foto: Leslie Goedhart

Minder mensen met laag inkomen, maar aandeel problematische schulden niet gedaald

vermogensonderzoek; CBS| **2014 - 2023**

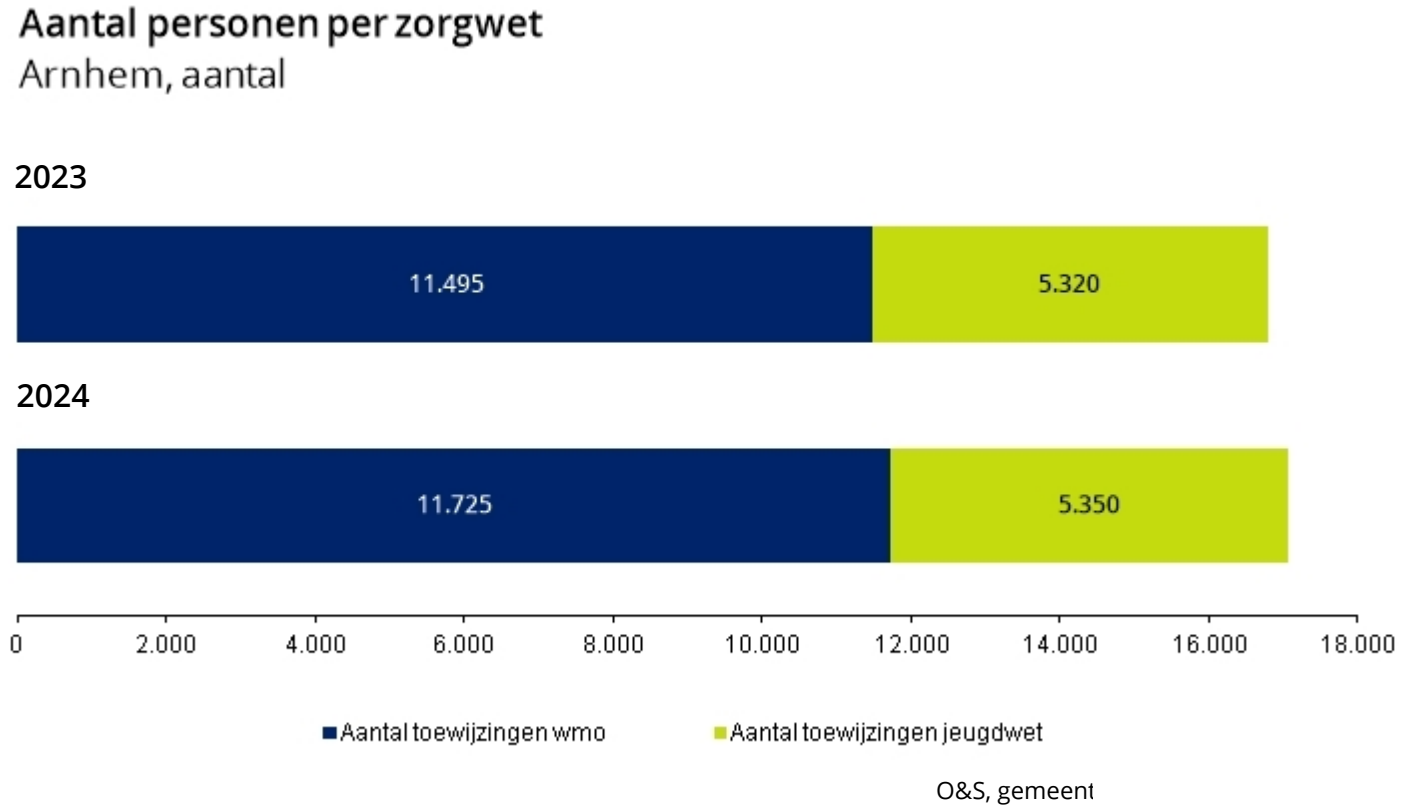

Percentage huishoudens met problematische schulden | CBS 2023

- Burgemeesterswijk/ Hoogkamp: 7%
- Geitenkamp: 31%

- 12,4% problematische schulden
- Presikhaaf-West: 20,3%

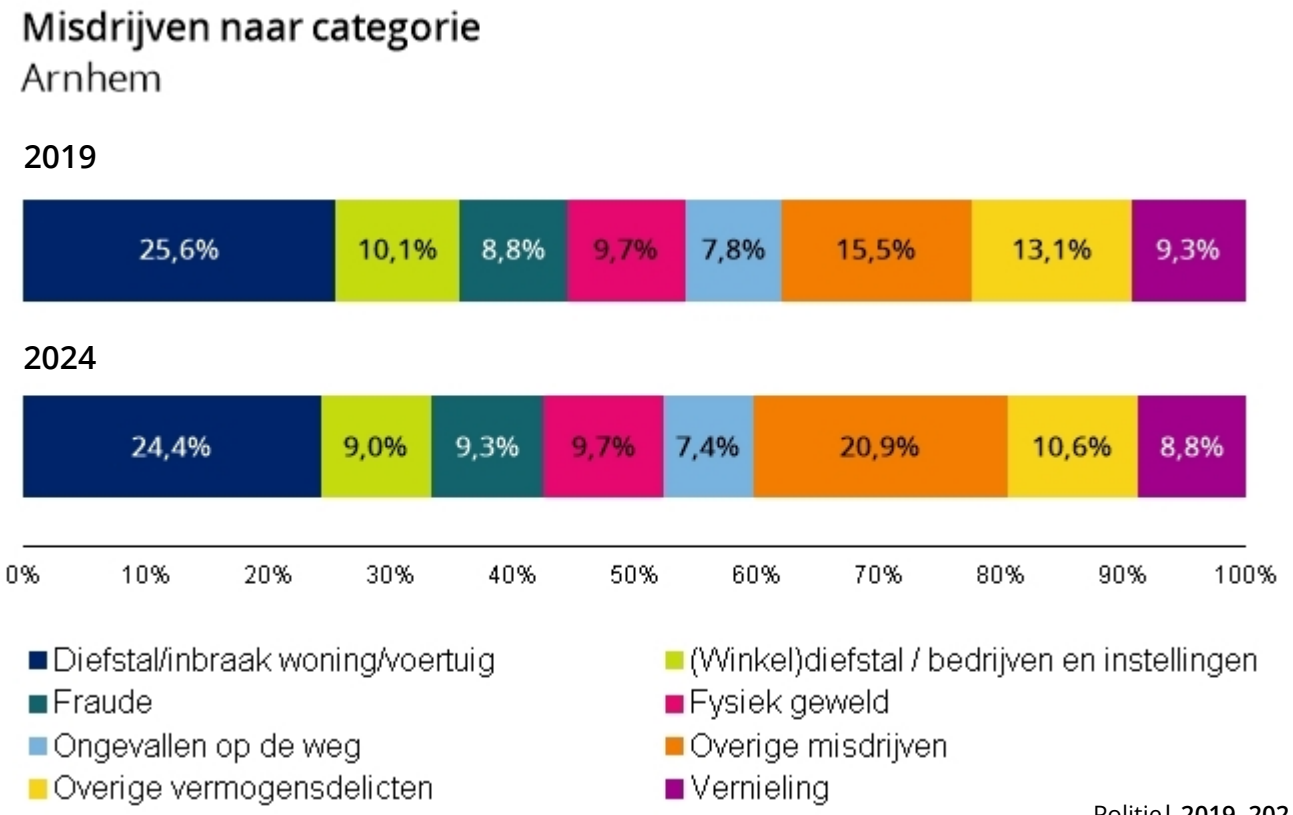
Meer Wmo-toewijzingen, Jeugdwet stabiel

- Schuytgraaf: 43 personen met Wmo per 1.000 inwoners
- Presikhaaf-West: 133,4 personen met Wmo per 1.000 inwoners

Foto: DG/Jan Wamelink

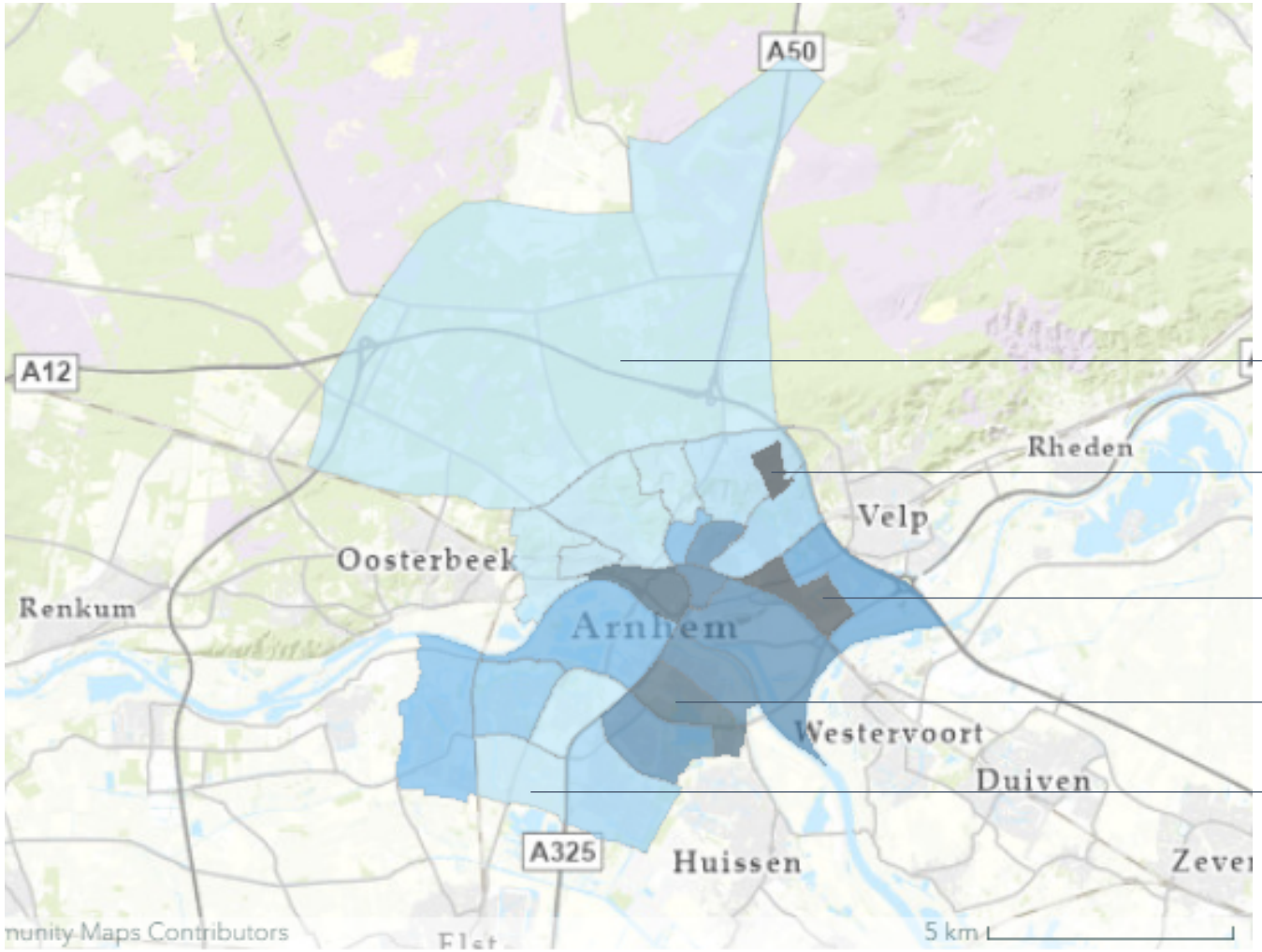
Meer misdrijven, stijging fietsendiefstallen

Politie| **2019, 202**

- Centrum: 372 geregistreerde misdrijven per 1.000 inwoners
- Presikhaaf-Oost: 77
- Schuytgraaf: 25

Foto: DG/Jan Wamelink

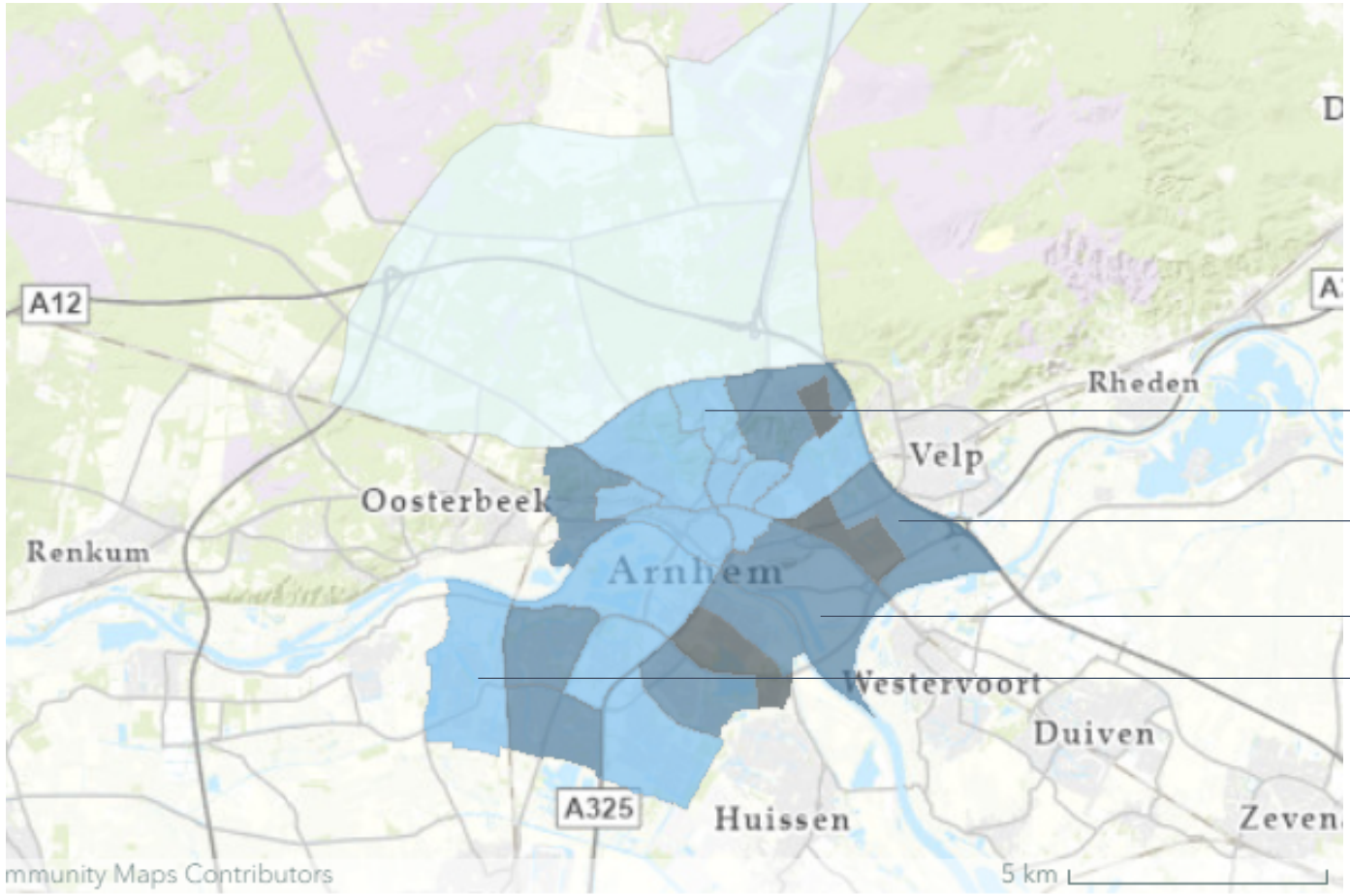

Percentage inwoners met moeite met rondkomen | ALW 2023

Moeite met rondkomen

- Schaarsbergen: 7%
- Geitenkamp: 30%
- Presikhaaf-West: 30%
- Malburgen-Oost (Zuid): 23%
- De Laar: 10%

Foto: DG/Jan Wamelink

Percentage inwoners met een goede lichamelijke gezondheid | ALW 2023

% Goede lichamelijke gezondheid

Alteveer/Cranevelt: 77%

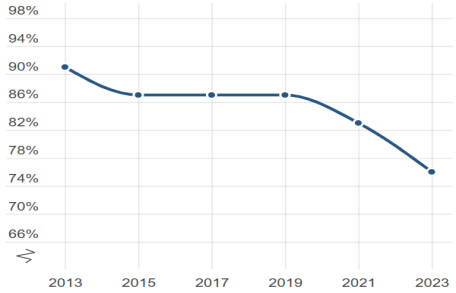
Presikhaaf-Oost: 64%

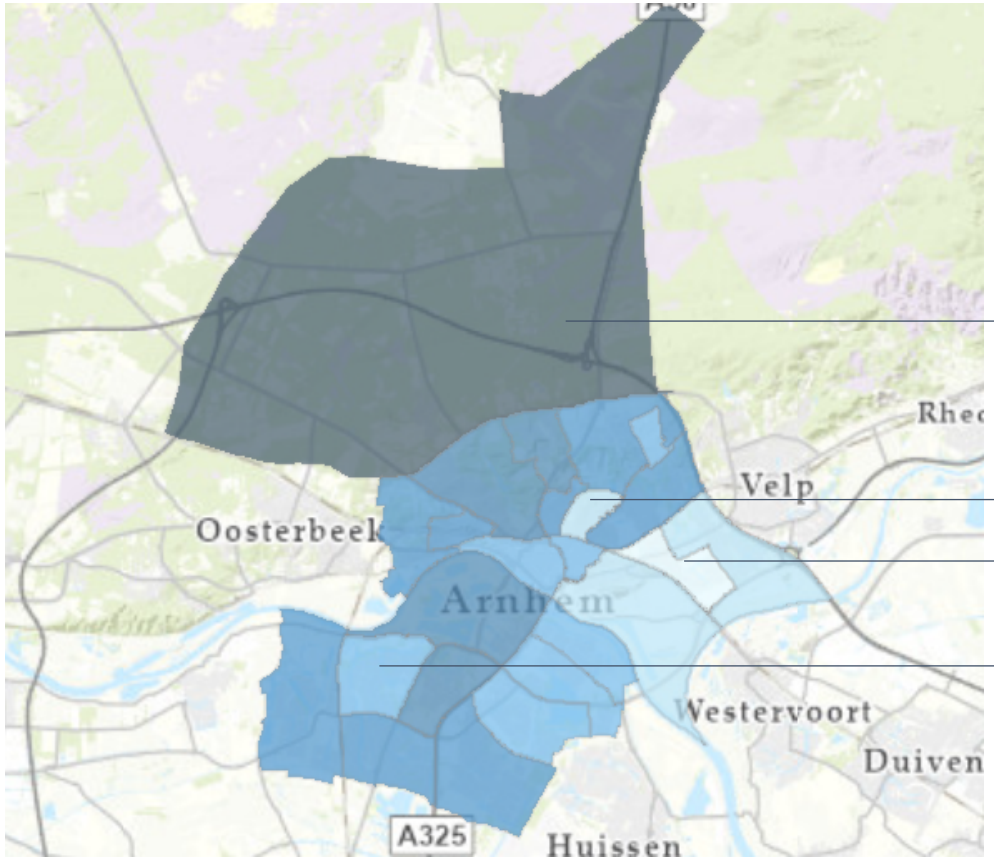
Arnhemse Broek: 68%

Schuytgraaf: 76%

Foto: DG/Jan Wamelink

% Goede psychische gezondheid

Schuytgraaf: 90%

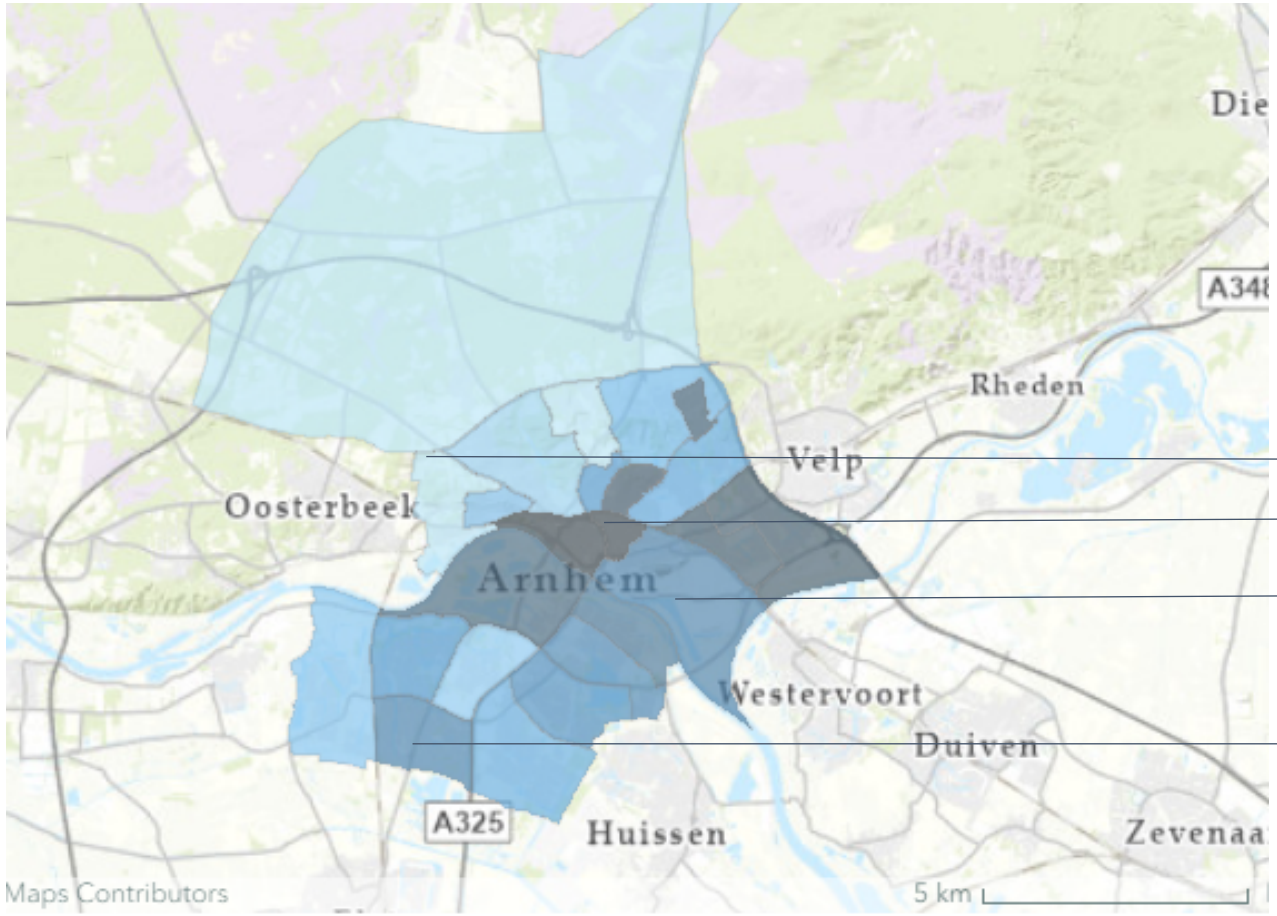
Klarendal: 72%

Presikhaaf-West: 64%

Elderveld: 73%

Percentage inwoners dat hun psychische gezondheid als goed of uitstekend ervaart | ALW 2023

% Onveilig in de eigen buurt

Onveiligheidsgevoel in de eigen buurt | ALW 2023

Klingelbeek: 6%

Spijkerkwartier: 49%

Arnhemse Broek: 31%

De Laar: 30%

Foto: DG/Jan Wamelink

Minder leerlingen naar school in de eigen wijk

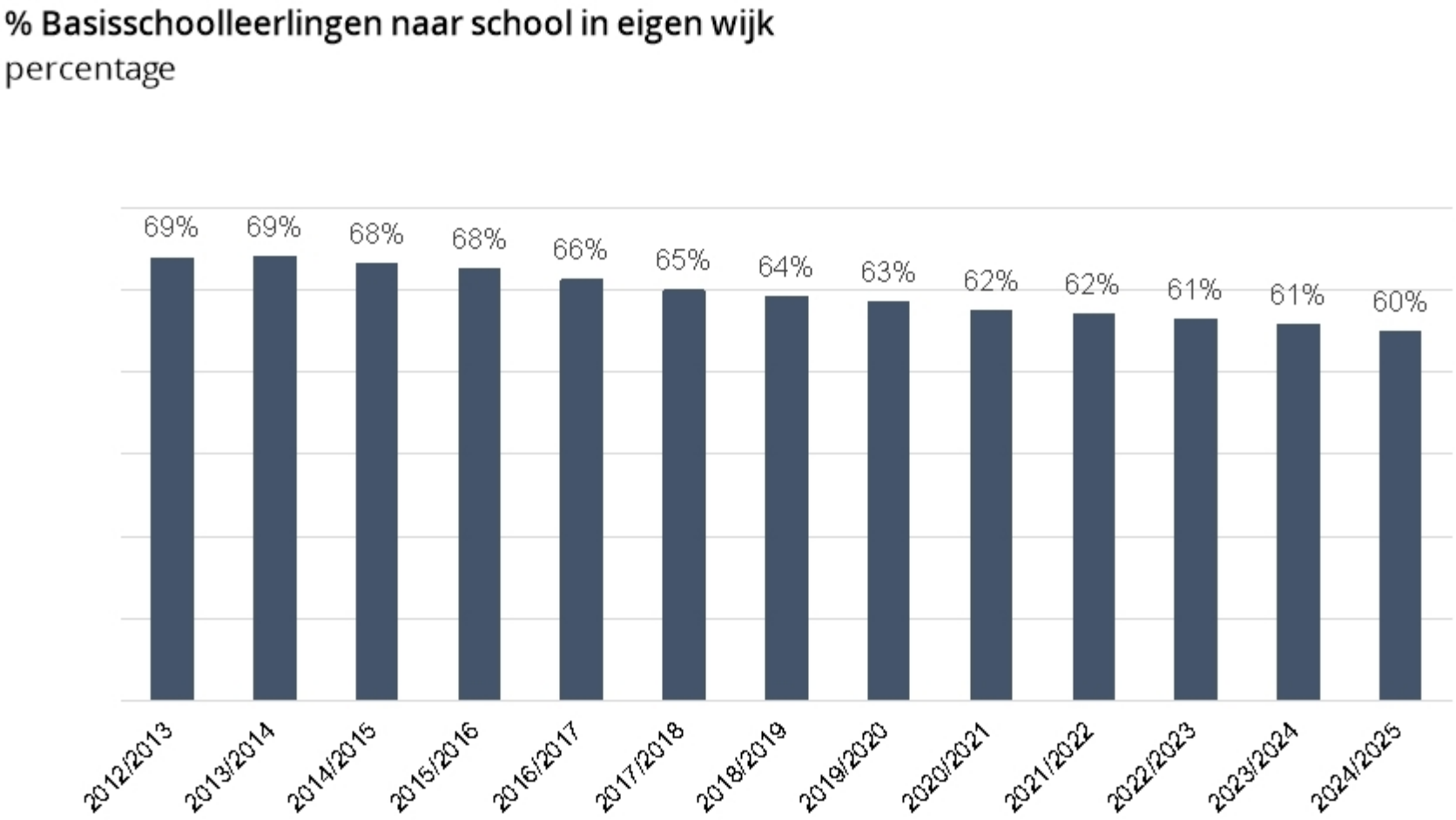
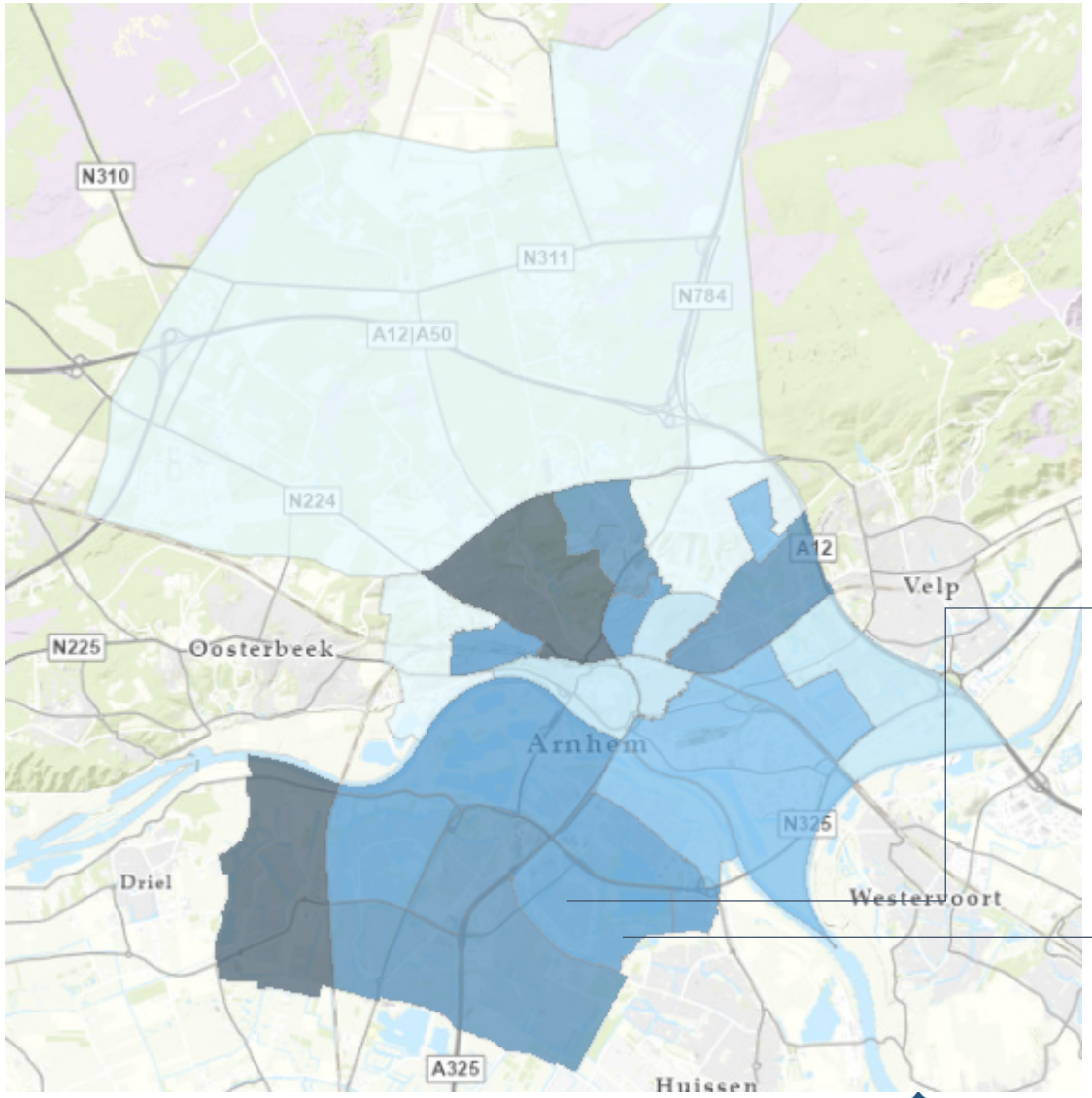

Foto: DG/Jan Wamelink

Vredenburg/Kronenburg

2012/2013: 76% in eigen wijk

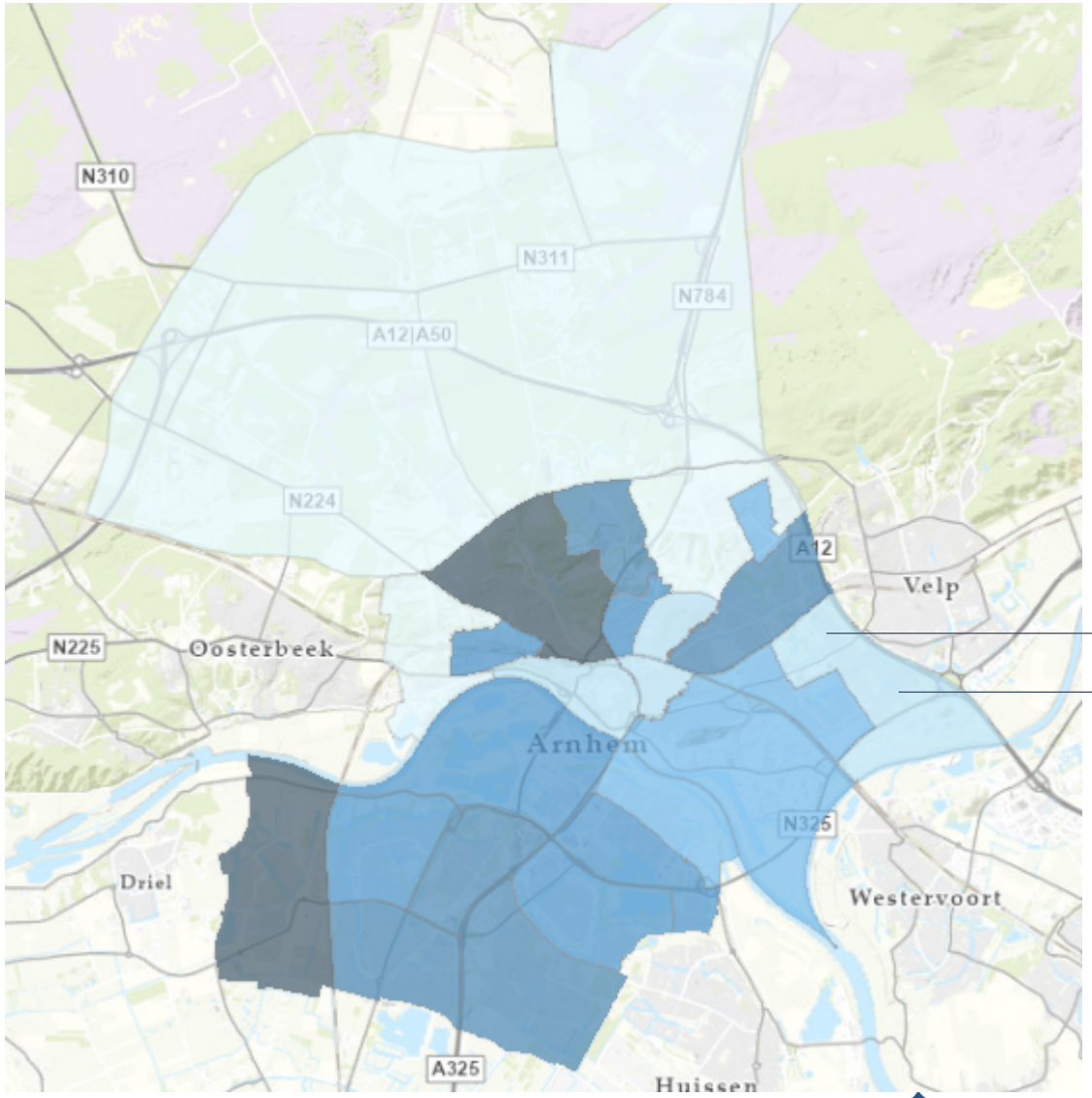
2024/2025: 56% in eigen wijk

Holthuizen

2012/2013: 78% in eigen wijk

2024/2025: 29% in eigen wijk

Foto: DG/Jan Wamelink

Presikhaaf-Oost

2012/2013: 52% in eigen wijk

2024/2025: 28% in eigen wijk

Elsweide

2012/2013: 19% in eigen wijk

2024/2025: 1% in eigen wijk

Foto: DG/Jan Wamelink

Foto: Leslie Goedhart

Staat van de Stad

Gemeente Arnhem | Onderzoek & Statistiek

www.arnhem.incijfers.nl

onderzoek@arnhem.nl

Foto: Leslie Goedhart

GEMEENTERAAD ARNHEM
BEHANDELRESULTAAT

Presentatie Staat van de Stad 2024

Fasering

- ☑ Informatieve bespreking
- ☐ Meningsvormende bespreking
- ☐ Bespreking Moties & Amendementen
- ☐ Besluitvormende vergadering

Eerdere besprekingen

-

Aanwezig

De raadsleden/fractievolgers Groenendijk (PvdA), Boonstoppel (CDA), Zwijnepoel (D66), Van den Berg (D66), Pape (VVD), Feitsma (VVD), Schrijvers (VVD), Noomen (GroenLinks), Vroone (Partij voor de Dieren), Jansen (ChristenUnie), Nede (ChristenUnie), Snelting (Volt), Wiggers (BurgerBelang Arnhem), Spruit (Arnhem Centraal)
De fracties van SP, DENK, PVV, Forum voor Democratie en Groep van den Broek waren niet aanwezig

Verder aanwezig: Joost Fledderus (bestuursadviseur O&S)

Bespreking

Het betreft de presentatie van Staat van de Stad 2024 Ieder jaar maakt Onderzoek & Statistiek de 'Staat van de Stad', een overzicht van de cijfermatige trends en ontwikkelingen op een breed aantal thema's, zoals demografie, economie, veiligheid, armoede, gezondheid en leefbaarheid. Op www.arnhem.incijfers.nl zijn de meest actuele cijfers op verschillende thema's te raadplegen. Staat van de Stad is één van de bouwstenen voor de Perspectiefnota 2026-2029. De cijfers bieden inzicht in de ontwikkeling die de stad doormaakt. Ze kunnen een relevante onderlegger zijn voor beleidskeuzes die de raad voor de komende begrotingsperiode wil maken. De presentatie wordt gegeven door Joost Fledderus van de afdeling Onderzoek & Statistiek.

Conclusie

De voorzitter concludeert dat de presentatie is afgerond.

De raadsadviseur,

M. Piscaer

De voorzitter,

D. Weijers

GEMEENTERAAD ARNHEM
BEHANDELADVIES

Agenderingsverzoek ‘Erfgoedbeleid’

Fasering

- ☑ Informatieve bespreking
- ☑ Meningsvormende bespreking
- ☐ Bespreking Moties & Amendementen
- ☐ Besluitvormende vergadering

Procedure:

Datum vergadering
14-05-2025

Type voorstel
Agenderingsverzoek

Spreekrecht publiek?
Ja

Voorgesteld resultaat:
Start en afronding van de informatieve en meningsvormende bespreking van het agenderingsverzoek

Informatieve bespreking:
Korte ambtelijke toelichting op het proces van de erfgoedagenda, gevolgd door insprekers.

Meningsvormende bespreking:
Er wordt in maximaal twee termijnen vergaderd waarin de raadskamer in gesprek gaat met het college.

Voorgesteld besluit / Kernboodschap

Er ligt geen besluit voor bij de gemeenteraad.

De indieners van het verzoek hebben vragen gesteld in het agenderingsverzoek en verzoeken om een aantal erfgoedorganisaties uit te nodigen om zo te horen wat hun mening over de erfgoedagenda is.

Het college verstuurde eerder de ‘Uitvoeringsagenda 2025-2028 Arnhems erfgoed verrast en verbindt’, deze wordt bij de stukken geplaatst.

Aandachtspunten

Informatieve bespreking

Ambtelijke toelichting
De informatieve bespreking start met een korte pitch van de ambtenaren van erfgoed over hoe het beleid tot stand is gekomen. Raadsleden kunnen verduidelijkende vragen stellen indien nodig.

Inspraak
Betrokkenen die zich aanmelden om in te spreken worden opgenomen op de lijst met insprekers die bij het agenderingsverzoek wordt geplaatst.
Iedere inspreker krijgt 5 minuten de tijd om een bijdrage te leveren aan de bespreking, waarna fracties vragen mogen stellen aan de inspreker.

Meningsvormende bespreking
De indieners verzoeken een debat tussen de fracties onderling en met het college, dit kan in twee termijn plaatsvinden. In het agenderingsverzoek worden een aantal richtinggevende vragen meegegeven, zie daarvoor het agenderingsverzoek.

Contactgegevens

Portefeuillehouder:
Bob Roelofs

Ambtenaar
Martijn Defilet
martijn.defilet@arnhem.nl
026-3773753

Raadsadviseur
Steffan Vos
steffan.vos@arnhem.nl
06-31114958

Aandachtspunten

Niet van toepassing.

Voorgestelde behandelwijze

Informatieve bespreking

Ambtelijke pitch van ongeveer 5 minuten over de totstandkoming van de erfgoedagenda.

Insprekers krijgen 5 minuten om een bijdrage met de raad te delen. Vervolgens is er ruimte voor vragen vanuit de raadskamer.

Meningsvormende bespreking

Een meningsvormende bespreking gaat als volgt:

- Iedere fractie heeft twee termijnen, waarin meningen kunnen worden verkondigd of politieke vragen kunnen worden gesteld.
- De portefeuillehouder reageert na een termijn van de raad als alle fracties aan het woord zijn geweest. De portefeuillehouder beantwoordt de gestelde vragen, waarbij die antwoorden kan samenvoegen waardoor herhaling van vrijwel overeenkomstige punten achterwege blijft. De voorzitter ziet erop toe dat de beantwoording van de wethouder ter zake is en in gaat op de gestelde vragen.
- Interrupties (in de vorm van een korte vraag of opmerking zonder inleiding) zijn in alle termijnen toegestaan. Zoals altijd kan de voorzitter interrupties beperken.

Mogelijk resultaat:

- Afronding van de informatieve en meningsvormende bespreking. In een vervolg is niet voorzien.

Agenderingsverzoek ‘Erfgoedbeleid’

Aangemelde insprekers

Nr.	Naam	(Namens) Organisatie
1	Louis Schlaghecke	Stichting Trolleymaterieel Arnhem
2	Geert Visser	Historische Kring Elden
3	Maarten Venhoek	Erfgoedvereniging Heemschut
4		

Manier van inspreken

De insprekers krijgen vijf minuten om de bijdrage te geven. Vervolgens is er ruimte om vragen te stellen door raadsleden.

Schriftelijke reacties

Nr.	Namens organisatie	
1	Prodesse Conamur	Staat bij vergaderstukken
2	Werkgroep Erfgoed Spijkerkwartier	Staat bij vergaderstukken
3	APCG	Staat bij vergaderstukken

AGENDERINGSVERZOEK

Voorzitter van de agendacommissie
Koningstraat 38
6811 DG Arnhem

Datum	Contact	Doorkiesnummer	Email
20 november 2024	Mattijs Loor	06 54745026	m.loor@raad.arnhem.nl

Betreft

Agenderingsverzoek ‘Erfgoedbeleid’

Geachte voorzitter,

Met enige vertraging ontving de raad begin november de nieuwe erfgoedagenda. De erfgoednota was eerder aangekondigd als raadsvoorstel voor het eerste kwartaal van 2024. Dit stuk, dat volgt op eerder door de raad vastgesteld beleid dat tot 2019 liep, is een uitvoeringsagenda geworden, voortbouwend op de Omgevingsvisie.

Het erfgoedbeleid verdient een eigen bespreking in de gemeenteraad, zeker nu bij de begrotingsbehandeling is gebleken dat er spanning bestaat tussen de doelstellingen en het beschikbare budget. D66 en GroenLinks willen graag met de raadsfracties en het college in gesprek over:

- de gestelde doelen en prioriteiten;
- de haalbaarheid daarvan;
- de gekozen focus op specifieke thema’s binnen ons erfgoed;
- in hoeverre we met deze uitvoeringsagenda voldoende uitvoering geven aan onze wettelijke taken op het gebied van erfgoed, waaronder handhaving;
- de voorbeeldfunctie van de gemeente zelf als eigenaar en gebruiker van erfgoed;
- de mate waarin de agenda uitvoering geeft aan de doelstelling van motie 22M120 ‘Kansen voor behoud erfgoed benutten’.

In voorbereiding op het debat zou er de ruimte moeten zijn voor erfgoedorganisaties om hun mening over de uitvoeringsagenda kenbaar te maken. We verzoeken daarom om agendering met een informatief en een meningsvormend gedeelte.

Met hartelijke groet,

Mattijs Loor, D66
Mark Coenders, GroenLinks

Aan de gemeenteraad

Datum : 5 november 2024
Zaaknummer : 4364747
Contactpersoon : Martijn Defilet
Telefoonnummer : 026 3773753

Onderwerp: Uitvoeringsagenda 2025-2028 Arnhems erfgoed verrast en verbindt en afdoening motie 22M120

Geachte voorzitter en leden,

Graag informeren wij u over de door ons vastgestelde ‘Uitvoeringsagenda 2025-2028 Arnhems erfgoed verrast en verbindt’.

Inleiding
Voor de jaren 2025-2028 is een nieuwe uitvoeringsagenda op het gebied van erfgoed opgesteld. Deze agenda komt voort uit ambities die wij hebben om op een verantwoorde wijze met het Arnhemse erfgoed om te gaan. Daarnaast is de motie 22M120 Kansen voor behoud erfgoed benutten aanleiding geweest voor het opstellen van een nieuwe agenda.

In de motie wordt aangegeven dat er op dit moment beperkte ruimte is om unieke, eenmalige kansen voor het behoud of de renovatie van erfgoed te ondersteunen. Het gevolg daarvan is dat bepaalde projecten geen doorgang kunnen vinden, ondanks financiële toezeggingen van derden. Ook stelt de motie dat Arnhem een actueel erfgoedbeleid verdient. Het huidige erfgoedbeleid gaat in de kern terug op uitgangspunten die in de erfgoednota Panorama Arnhem (2008-2012) zijn verwoord waarbij ambities met de Erfgoedagenda 2017-2019 zijn herijkt. Met de Omgevingsvisie Arnhem 2024 ligt er een basis voor actualisering van het erfgoedbeleid.

De vraag van de gemeenteraad aan het college was daarom om:
- in samenhang met het nog op te stellen Omgevingsprogramma een nieuwe erfgoedagenda te maken;
- bij deze erfgoedagenda aan te geven hoe de gemeente, vanuit de nu begrote budgetten voor beleefbaar erfgoed of vanuit andere middelen, onder bijzondere omstandigheden financieel kan bijdragen aan erfgoedprojecten, met als doel de voortgang van projecten met substantiële cofinanciering te verzekeren.

Met de Uitvoeringsagenda 2025-2028 Arnhems erfgoed verrast en verbindt is aan deze vraag invulling gegeven. Via deze brief presenteren wij u de uitvoeringsagenda. Hiermee beschouwen wij de motie als afgedaan.

Uitvoeringsagenda 2025-2028 Arnhems erfgoed verrast en verbindt
Het beleid van Panorama Arnhem en de Erfgoedagenda 2017-2019 vormt nog steeds het fundament voor taken waaraan wij voor een goede erfgoedzorg invulling willen geven. Om het draagvlak van dit beleid te toetsen en nieuwe inhoud op te halen, is in oktober 2023 het stadsgesprek “Verassend Erfgoed” georganiseerd. Tijdens dit gesprek hebben inwoners en erfgoedpartijen aan de hand van verschillende thema’s gesproken over wat erfgoed voor hen inhoudt, welke onderdelen van het Arnhemse verleden onderbelicht zijn, hoe de op Arnhem van toepassing zijnde thema’s van “groen”, “vrij” en “creatief” zich tot het hier aanwezige erfgoed verhouden en wat beter kan op het gebied van beleefbaar erfgoed. Daarnaast zijn binnen de organisatie een aantal interdisciplinaire sessies georganiseerd. Uit deze bijeenkomsten bleek dat er nog steeds veel draagvlak is voor het erfgoedbeleid. Ook zijn er nieuwe ambities geuit.

Voor de jaren 2025-2028 zetten wij in op drie thema’s die voortborduren op de voorgaande beleidsstukken over erfgoed:

- De kerntaken op orde: deze eerste rode draad is het pakket aan wettelijke taken. Deze taken hangen samen met de gemeentelijke overheidstaak om te zorgen voor een goede en verantwoorde omgang met erfgoedwaarden. Voor de duur van de uitvoeringsagenda richten we de aandacht op het afronden en implementeren van beleids- en waardenkaarten, het gericht aanwijzen van gemeentelijke monumenten, het aanpassen van onze Erfgoedverordening om ook mobiel erfgoed te kunnen beschermen, onze voorbereiding op het nieuwe omgevingsplan, de uitvoering van en het nemen van de regierol bij archeologisch onderzoek, verdere professionalisering van ons gemeentelijk archeologiedepot en voorzetting en verbetering van de regio-archeologie.
- Arnhems erfgoed: DNA voor ruimtelijke ontwikkelingen**.** De Omgevingswet noemt erfgoed een wezenlijk onderdeel van de ruimtelijke kwaliteit. Dit hebben wij overgenomen in onze Omgevingsvisie Arnhem 2024. Het verhaal van Arnhem biedt veel kansen en aanknopingspunten om op voort te bouwen bij nieuwe ontwikkelingen. Niet alleen archeologische vindplaatsen, oude landschappen en gebouwen, maar ook immateriële erfgoedwaarden geven betekenis aan de leefomgeving. Als onderleggers hiervoor richten we ons de komende periode op het meenemen van erfgoed bij ruimtelijke ontwikkelingen, de uitvoering van het Actieplan Verduurzaming Erfgoed en het Actieplan Religieus Erfgoed, en het vergroten van de kennis over het groene erfgoed in Arnhem om deze in te kunnen zetten als instrument bij klimaatadaptieve maatregelen.
- Beleefbaar Arnhems erfgoed in de leefomgeving**:** een ambitie uit de Omgevingsvisie Arnhem 2040 is samengevat onder de noemer “beleefbaar Arnhems erfgoed”. Dat veel mensen erfgoed belangrijk vinden, blijkt bijvoorbeeld uit de interesse voor de Airborne-herdenkingen, de Dag van

de Arnhemse Geschiedenis en specifieke erfgoedpublicaties. Maar ook de Romeinse Limes als onderdeel van UNESCO-werelderfgoed mag op veel aandacht rekenen. Arnhem zet dan ook voort wat er op dit moment binnen de gemeente aan publieksbereik wordt gedaan binnen de middelen die daarvoor beschikbaar zijn en zoekt meer samenwerking met partners binnen het Arnhemse erfgoednetwerk om krachten te bundelen.

Financiën
De Uitvoeringsagenda 2025-2028 Arnhems erfgoed verrast en verbindt houdt rekening met de realiteit van nu. We hebben de financiële uitdaging om prioriteiten te stellen. De uitvoeringsagenda gaat daarom uit van te realiseren beleid binnen huidige financiële en formatieve kaders. De agenda betreft geen beleidswijziging, maar past binnen het huidige beleid met herijkte ambities.

De verschillende onderdelen van de erfgoedagenda kunnen gedekt worden vanuit bestaande erfgoed-budgetten. Voor de investeringen dient door de raad investeringskrediet beschikbaar gesteld te worden. De begrotingswijziging hiervoor wordt in Verzamelbesluit 1-2025 aangeboden.

Vervolg
De beleidstermijn van de uitvoeringsagenda start in 2025 en loopt door tot en met 2028. In 2026 is in een evaluatiemoment voorzien. Na de gemeenteraadsverkiezingen wordt geëvalueerd hoe het staat met de ambities en uitvoering van de agenda. Tegen de achtergrond van dan beschikbare middelen worden ambities herijkt, waaronder ook ambities die nu nog niet aan bod konden komen. Ook is er dan een afwegingsmoment met betrekking tot uit de cultuurhistorische waardenkaart volgende erfgoedwaarden die bescherming behoeven, bijvoorbeeld door een aanwijzing als monument.

Hoogachtend,
het college van burgemeester en wethouders van Arnhem,
de secretaris, de burgemeester,

J.H. de Baas A. Marcouch

Bijlage
- Uitvoeringsagenda 2025-2028 Arnhems erfgoed verrast en verbindt

Arnhems erfgoed verrast en verbindt

Uitvoeringsagenda 2025-2028

Groeten uit Arnhem!

Gemeente Arnhem

Visualisatie castellum Meinerswijk

Inhoud

Voorwoord 3

Inleiding 4
- Wat vooraf ging 4
- Erfgoed is er voor jou 4
- Wat verstaan we onder erfgoed? 5
- Erfgoed als inspiratie en kans 5

1 Arnhems erfgoed verrast 7
- Het rijke verleden van Arnhem 7
- Archeologie en geschiedenis 7
- Afwisselend erfgoed 11

2 Op welke thema's zet Arnhem de komende jaren in? 12
- I De kerntaken op orde 13
- II Arnhems erfgoed: DNA voor ruimtelijke ontwikkelingen 16
- III Beleefbaar Arnhems erfgoed in de leefomgeving 17

3 Financiën 20
- Bestaande situatie 20
- Evaluatie in 2026 21
- Financieel overzicht 21

4 Uitvoeringsagenda 2025-2028 22

Bijlagen 24
- Bijlage 1 Uitkomsten van het stadsgesprek 25
- Bijlage 2 Actieplan Religieus Erfgoed 27
- Bijlage 3 Het netwerk voor Arnhems erfgoed 28

Voorwoord

Arnhem heeft een schat aan erfgoedwaarden. Zorg voor een goede en verantwoorde omgang met die erfgoedwaarden is één van de taken waaraan gemeenten invulling moeten geven. Het is ook een maatschappelijke verantwoordelijkheid. De invulling die wij hieraan nu geven, bepaalt wat toekomstige generaties aan erfgoed overgeleverd krijgen. De meer dan 1000 monumenten, de historische parken en landgoederen en beschermde stadsgezichten bepalen voor een belangrijk deel het aanzien van Arnhem en de leefomgeving. Sporen diep in de grond wijzen op meer dan 5000 jaar bewoningsgeschiedenis. Maar ook ons immateriële erfgoed is van belang. Dit levert de verhalen die verteld moeten worden om het verleden op een juiste manier te kunnen begrijpen.

Met de uitvoeringsagenda 'Arnhems erfgoed verrast en verbindt' wordt het erfgoedbeleid voor de komende jaren gepresenteerd. Binnen de op dit moment beschikbare kaders zetten we hiermee het beleid van de afgelopen jaren op een realistische wijze voort waarbij acties verdeeld zijn over de thema's van kerntaken, de zich ontwikkelende stad en beleefbaar erfgoed. Met deze acties zorgen we ervoor dat ook de komende jaren een goede en verantwoorde omgang met erfgoedwaarden in Arnhem is gegarandeerd.

Bob Roelofs,
Wethouder erfgoed

Deze uitvoeringsagenda voor erfgoed (archeologie, monumenten en cultuurlandschap) is door het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Arnhem vastgesteld op 5 november 2024.

Tekst en opmaak: gemeente Arnhem in samenwerking met AdVinci Erfgoedmatch en Gloed Communicatie (opmaak en graphics)

Fotografie: gemeente Arnhem, Henk Eggink en Jan van Dalen via Gelders Archief, afbeelding op pagina 9: Gelders Archief; afbeelding op pagina 19: Romeinen.nl.

Inleiding

Wat vooraf ging

In 2008 verscheen de erfgoednota Panorama Arnhem. In deze nota is het erfgoedbeleid op basis van vier pijlers (‘strategieën’) verwoord. Deze pijlers vormen nog steeds het fundament van de taken die de gemeente Arnhem voor zich ziet:

- (behouden door) ontwikkelen;
- (behouden door) beschermen;
- adviseren en stimuleren (inspireren);
- kennis verwerven en verspreiden (delen).

In de nota van 2008 is een uitvoeringsagenda opgenomen voor de periode 2008-2012. In 2017 is Panorama Arnhem geëvalueerd. Deze bleek inhoudelijk op hoofdlijnen actueel, maar was ten aanzien van de uitvoering verouderd. Om die reden is toen een nieuwe uitvoeringsagenda gemaakt: de Erfgoedagenda 2017-2019. Een deel van de ambities uit die agenda is inmiddels gerealiseerd, een deel is verouderd en er zijn ambities die de komende jaren nog actueel blijven. Actuele ambities zijn verwerkt in onderhavige nieuwe Erfgoedagenda.

Erfgoed is er voor jou

Het stadsbestuur vindt het belangrijk dat het Arnhemse erfgoed nog meer beleefbaar wordt. Ook steeds meer Arnhemmers geven aan dat waardevol te vinden, zo blijkt uit enquêtes en polls die de gemeente uitvoerde. De vele archeologische vindplaatsen, monumentale gebouwen, bijzondere wijken, stadsgezichten, parken en bijbehorende verhalen zijn het waard om uitgedragen te worden. De wens om Arnhems erfgoed meer beleefbaar te maken is één van de aanleidingen voor deze Erfgoedagenda, naast de noodzakelijke actualisatie van de oude agenda.

Erfgoed is populairder dan ooit. Landelijke en lokale evenementen zoals de Open Monumentendag en de Dag van de Arnhemse Geschiedenis trekken jaarlijks steeds meer liefhebbers. Veel van het Arnhemse erfgoed is al zichtbaar. Naast de gebouwen, wijken, stadsgezichten en parken kan hierbij ook aan het Romeinse verleden van Meinerswijk en het steentijdpark in Schuytgraaf worden gedacht. Als er een opgraving in de stad is, nemen veel mensen een kijkje. En wie in de kelder van de Eusebiuskerk rond loopt, komt resten van de voormalige Sint Maartenskerk en andere archeologische vondsten tegen. Het Erfgoedcentrum in Rozet herbergt de Archeoacademy en Archeohotspot. Toch delen velen de mening dat de rijke geschiedenis van Arnhem best bekender mag worden.

Tentoonstelling archeologische vondsten Schuytgraaf in Rozet Kronenburg

Duivelshuis met kunst van Arno Coenen

Wat verstaan we onder erfgoed?

In deze agenda verwoorden we de ambities voor erfgoed in brede zin. Onder erfgoed verstaan we: waardevolle zaken uit het verleden die een specifieke plek in de gemeente hebben en de verhalen die daarbij horen en die we willen doorgeven.

Het Arnhemse erfgoed is sterk als het gaat om de diversiteit en landschappelijke ligging. Wat meer nadruk mag krijgen, is omgang met het jonge erfgoed en het uitdragen van het verhaal. Kansen liggen er op het gebied van citymarketing, de Romeinse archeologie als onderdeel van het werelderfgoed en het meenemen van het erfgoedverhaal bij nieuwe ontwikkelingen. Niet al het erfgoed is beschermd. Daardoor bestaat de kans dat bijvoorbeeld archeologische vindplaatsen worden verstoord of dat architectuur uit het zogeheten 'Interbellum' (de periode tussen de Eerste en Tweede Wereldoorlog) en de Wederopbouwperiode worden aangetast. Ook onbekende bouwhistorische waarden kunnen ongezien verloren gaan als de eigenaar er geen weet van heeft.

Erfgoed als inspiratie en kans

De uitvoering van deze Erfgoedagenda start in 2025 als de nieuwe Omgevingswet alweer een jaar van kracht is. In die wet en in de Omgevingsvisie die Arnhem in dat kader maakte, is erfgoed een belangrijke factor voor de ruimtelijke kwaliteit van de leefomgeving. De ruimtelijke ontwikkelingen die Arnhem in hoog tempo transformeren, waarbij gedacht kan worden aan inbreidingslocaties in de stad en herbestemming van industriegebieden zoals het Cobercoterrein en Arnhems Buiten (het voormalige KEMA-terrein), vragen om een visie voor erfgoed. Ook ander beleid van de Rijksoverheid vraagt om extra inspanning van gemeenten. Hierbij kan worden gedacht aan de verduurzaming van monumenten en het maken van beleid voor religieus erfgoed. Maar ook de toegankelijkheid en zichtbaarheid van erfgoed door middel van participatie met inwoners en organisaties is een taak van overheden. Het regionale project Masterplan Limes waaraan Arnhem ook mee doet, is daar een mooi voorbeeld van. Erfgoed is ook een kans op het gebied van klimaatadaptatie. Zo zorgt benutting van onze historische parken voor verkoeling en kunnen oude waterlopen en van oorsprong lager liggende plekken helpen bij waterberging.

Deze Erfgoedagenda houdt ook rekening met de realiteit van nu. Waar erfgoed juist nu leeft, steeds waardevoller wordt en in ruimtelijke plannen en in de harten van mensen een plek krijgt, heeft de gemeente de uitdaging prioriteiten te stellen. Dit vraagt om een balans tussen het uitvoeren en op orde hebben van basistaken enerzijds en 'beleefbaar erfgoed' dat als een rode draad door de Omgevingsvisie loopt anderzijds.

Enkele ambities uit de Omgevingsvisie

Een aantrekkelijk Arnhem

We maken het cultuurhistorische landschap en ons erfgoed nog zichtbaarder en delen de verhalen die daarbij horen

We blijven inzetten op het beter zichtbaar en beleefbaar maken van alle historische elementen die onderdeel uitmaken van onze stad die laten zien hoe Arnhemmers vroeger leefden en werkten. Daarbij gebruiken we de aanwezige energie in de stad en zoeken we afstemming met onze betrokken partners. Om cultuurhistorisch waardevolle gebouwen te behouden, werken we mee aan herbestemming met passende functies.

We werken de Toekomstverkenning Religieus Erfgoed uit tot een actieplan

Met dit actieplan stimuleren we gebedshuiseigenaren om te werken aan een duurzame toekomst van deze bijzondere categorie erfgoed. Er is ruimte voor ontwikkeling, met respect voor het bestaande.

We koesteren onze vrijheid door het zichtbaar maken van onze verdedigingswerken

In haar lange geschiedenis heeft Arnhem veel meegemaakt. De overgebleven verdedigingswerken van de Romeinse tijd tot de Koude Oorlog zijn daar nog stille getuigen van. We blijven inzetten om deze geschiedenis beter zichtbaar en beleefbaar te maken. Een mooi voorbeeld zijn de contouren van het castellum (fort) in Meinerswijk dat onderdeel was van de verdedigingswerken van de Romeinse rijksgrens (Limes). Vanaf 1809 werden de muren, wallen en grachten van Arnhem gesloopt en gedempt. Bij graaf- en bouwwerkzaamheden ter hoogte van de vesting worden nog steeds gracht- en muurresten gevonden. Diep in de grond zijn deze overblijfselen nog grotendeels intact. De Sabelspoort raakte tijdens de Tweede Wereldoorlog beschadigd, maar is in gerestaureerde vorm als enige stadspoort nog steeds aanwezig. Meer recente verdedigingswerken spreken echter net zo tot de verbeelding. Vliegbasis Deelen werd door de Duitsers aangelegd als een groot gecamoufleerd vliegveld met bijbehorende landingsbaan, gebouwen en kampementen. Tijdens de Koude Oorlog speelde de Rijn bij Arnhem een belangrijke rol. Als de dreiging van een communistische invasie groot werd, zou de Rijn hier afgesloten kunnen worden door een stuw. Daarmee zou zoveel water naar de IJssel stromen, dat een groot gebied onder water kwam te staan. Voor al deze elementen geldt nu de opdracht om nieuwe functies te vinden en de toeristisch-recreatieve mogelijkheden van dit erfgoed te onderzoeken. Ze vertellen het Arnhemse verhaal, dragen bij aan onze identiteit en sluiten aan bij de regionale ambities ten aanzien van het herinneringstoerisme.

De gemeente Arnhem was in 2023 genomineerd voor de BNG Erfgoedprijs. De jury roemde onder meer:

- De gemeente Arnhem heeft veel hoogwaardig **groen erfgoed**. Ze is daarin onderscheidend.
- In de pitch wisten de ambtenaren een heel breed en mooi verhaal neer te zetten waardoor het **verhaal van Arnhem veel omvangrijker** werd dan tot dan toe duidelijk was.
- Ook rondom de **link tussen klimaatadaptatie** en groen erfgoed lijkt de gemeente veel verder te zijn dan andere gemeenten (bijvoorbeeld wateropvang betrekken bij koelingssystemen). In de plannen die er liggen, ligt veel nadruk op de parken.
- Daarnaast ziet de jury ook sterk de vrijwillige **betrokkenheid van bewoners** terug.
- Op het gebied van **ruimtelijke adaptatie** loopt de gemeente voorop.

De jury had ook enkele aanbevelingen:

- De **integrale benadering** van de gemeente is erg knap, maar er is te weinig capaciteit voor doorontwikkeling.
- De programma's en projecten zijn van hoge kwaliteit, maar de gemeente zou meer kunnen doen om het **groene erfgoed** beter met bewoners en bezoekers te communiceren.

1 Arnhems erfgoed verrast

Het rijke verleden van Arnhem

Arnhem staat als het om erfgoed gaat vooral bekend om de Slag om Arnhem, de historische binnenstad en parken. Maar wie beter kijkt of door één van de stadsgidsen wordt meegenomen, ontdekt dat het verleden van Arnhem veel rijker is en dat het ook verassend goed bewaard is gebleven. Buiten het centrum valt het eigen karakter van buurten en structuren op waardoor mensen zich er thuis of mee verbonden voelen. Vaak gaat dat om plekken of gebouwen, maar juist de verhalen die hierbij horen en eigen belevingen, zorgen hiervoor. Arnhem is een stad met meerdere gezichten en kwaliteiten.

Archeologie en geschiedenis

Nederland heeft een cultuurlandschap bij uitstek. Dit landschap is ontstaan door een combinatie van de natuur en menselijk handelen. Het kreeg in de loop van vele eeuwen zijn huidige vorm. De ruimte waarin we leven herbergt een schat aan cultuurhistorische informatie. De bodem, het landschap en de gebouwde omgeving zitten vol met aanwijzingen over het leven en werken van mensen. Sommige cultuurhistorische elementen zijn kleinschalig zoals gebouwen en ornamenten; andere zijn grootschalig zoals waterwerken en wegen. Ook zijn er overblijfselen die niet direct in het oog springen. Dat zijn sporen van vroegere bewoning of van oude landschappen die niet meer zichtbaar zijn met het blote oog, maar verborgen liggen in de bodem.

Grafheuvel in Warnsborn

Wat vindt de stad van erfgoed? (bijlage 1)

Voor de vorige Erfgoedagenda is in 2017 aan het Digipanel van Arnhem gevraagd hoe de panelleden tegen erfgoed aankijken. Uit dit onderzoek blijkt dat zij het zeer belangrijk vinden dat het erfgoed voor de stad behouden blijft, maar dat ze daar ook over geïnformeerd willen worden, bij voorkeur via een nieuwsbrief.

Om hier dieper op in te gaan, is in de Kruiskerk in Malburgen op 31 oktober 2023 het stadsgesprek 'Verrassend Erfgoed' georganiseerd. We stelden de deelnemers aan het stadsgesprek vragen als 'wat is voor jou erfgoed?'; 'gaat het daarbij om oude dingen en hoe oud moet het dan zijn?'. Veel deelnemers waren het erover eens dat erfgoed iets collectiefs van vroeger is dat we willen doorgeven aan toekomstige bewoners. Erfgoed is geworteld in de samenleving. De verhalen gaan over gewone mensen en daarom hebben we er een gevoel bij. Het hoeft niet per se mooi te zijn, als er maar een verhaal achter zit.

Erfgoed heeft toekomstwaarde, terwijl het de nalatenschap van (de mensen uit) het verleden is. Maar wat is concreet de rol van gemeente Arnhem en waar zetten we de komende vier jaar op in? We moeten keuzes maken, want we kunnen niet alles bewaren en doorgeven. Welke keuzes we gaan maken leest u in deze Erfgoedagenda.

Erfgoed in andere Nederlandse steden met ongeveer 165.000 inwoners

Stad	Inwoner	Rijks-monument	Gem. monument	Beschermde gezichten	Totaal
Nijmegen	187.011	260	770	2	1032
Apeldoorn	168.212	212	1177	6	1395
Haarlem	167.763	1142	2698	5	3845
Arnhem	**167.651**	**565**	**1644**	**9**	**2218**
Amersfoort	161.825	460	315	2	777
Enschede	161.741	150	494	0	644
Zaanstad	161.429	274	249	4	523
's- Hertogenbosch	160.740	520	887	4	1407
Zwolle	133.133	481	1608	1	2090
Leeuwarden	128.857	822	1211	11	2044
Delft	109.573	696	857	4	1557

Bron: Monumenten.nl

Arnhem heeft veel beschermd erfgoed. Daarvan is hier meer aanwezig dan in steden van ongeveer dezelfde omvang. Elk erfgoedelement vraagt om inzet van de gemeente als er ontwikkelingen bij, in of aan plaatsvinden. Veel ingrepen zijn vergunningplichtig. Erfgoeddeskundigen van de gemeente wegen dan af of de ingrepen zodanig uitgevoerd kunnen worden, dat deze geen afbreuk doen aan de waarden.

Arnhem heeft een bewoningsgeschiedenis van ongeveer 5000 jaar. Jagers en verzamelaars bezochten de streek echter al tienduizenden jaren eerder. Twee soorten landschappen ontmoeten elkaar in Arnhem: het rivierenland en het heuvelachtige stuwwallandschap. De grens tussen beide landschappen wordt nog altijd gevormd door de Rijn die de Romeinen vanaf de 1e eeuw na Chr. met forten en wachttorens verdedigbaar maakten. Het castellum in Meinerswijk hangt direct met deze situatie samen en geldt als één van de oudste forten langs de Romeinse rijksgrens (of 'Limes') in Nederland.

Het heuvelachtige landschap bood later plaats aan de nederzetting die in 893 bekend stond als 'Arneym'. Voorlopers van de Gelderse graven oefenden hier in naam van de vorst het gezag uit. Een ander deel van de nederzetting werd geschonken aan de abdij Prüm die zijn thuisbasis in de Duitse Eifel had. De in deze periode gebouwde Sint Maartenskerk leeft voort in de huidige Eusebiuskerk. Na de prehistorische bewoners, de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen kreeg Arnhem op 13 juli 1233 van de graaf van Gelre stadsrechten. De stad was strategisch en economisch belangrijk genoeg om dit voorrecht

Kaart gemaakt door Jacob van Deventer (1558-1570)

Tankkazemat (geschutskoepel Shermantank) in Meinerswijk

te krijgen en zou uitgroeien tot hoofdstad van de Veluwe en uiteindelijk heel Gelderland. De groei van de stad uitte zich ook door de deelname aan het Hanzeverbond, de middeleeuwse internationale samenwerking op het gebied van scheepshandel. In 2033 vieren we dat Arnhem precies 800 jaar stad is.

Als centrum trok Arnhem veel mensen van buitenaf. Ook het aanwezige groen speelde daarbij een rol. In het fraaie landschap ontstonden landgoederen met buitenplaatsen die nu een aaneenschakeling van historische parken vormen. Vanaf het midden van de 19e eeuw breidde de stad zich sterk uit en ontstonden op de plaats van de oude vestingwerken de lommerrijke stadssingels. Zuidelijke groei vond plaats met de ingebruikname van de Rijnbrug (1935), met Malburgen als eerste stadswijk in dit deel van Arnhem. Elden, de heerlijkheid Meinerswijk en het oude Malburgen waren hier al aanwezige historische kernen waarvan vermeldingen net als Arnhem tot de 9e eeuw teruggaan. De Slag om Arnhem in september 1944 en de nasleep daarvan zorgde voor noodzakelijke herstelwerkzaamheden in met name de binnenstad maar ook daarbuiten. Op veel plaatsen zijn sporen uit de Tweede Wereldoorlog zichtbaar, van kleine schutterputten tot Vliegveld Deelen. Teruggrijpend op het verleden, maar ook met de blik op de toekomst herinnert de wederopbouwarchitectuur aan deze voor Arnhem zo wezenlijke periode. Met de voltooiing van het stadhuis in 1968 sloot men de wederopbouw af waarna stedelijke groei zorgde voor nog meer schakering van het stadsbeeld. In dit stadsbeeld bevinden zich verscholen in het groen van Meinerswijk en de bebouwde kom van de Rosandepolder en Klingelbeek ook overblijfselen van de Koude Oorlog. Om een eventuele communistische opmars tegen te gaan richtte men vanaf de jaren ’50 van de vorige eeuw de IJssellinie in. De haven die de stuw moest bergen waarmee door overstroming van Rijn en IJssel een groot gebied ontoegankelijk moest worden gemaakt, is nog altijd aanwezig net als bunkers en tankkazematten die de linie moesten verdedigen.

Dag van de Arnhemse Geschiedenis 2024 in de Romeinse Tuin (Elderveld)

Afwisselend erfgoed

De historie van Arnhem heeft door zijn lange en veelomvattende geschiedenis verrassend veel gezichten. Veel van dit erfgoed is beschermd. Arnhem heeft verhoudingsgewijs veel erfgoed dat bewust gekoesterd is zoals ook blijkt uit het schema met Nederlandse steden van vergelijkbare grootte dat in dit hoofdstuk is opgenomen.

De stadsgeschiedenis is dagelijks en vrijwel overal te ervaren. De van oorsprong middeleeuwse binnenstad, historische parken, 19e-eeuwse uitbreidingswijken zoals het Spijkerkwartier en Klarendal, Stadsblokken-Meinerswijk als middeleeuws cultuurlandschap, de stadssingels ter hoogte van de oude grachten, de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog met wederopbouw en meer dan 1000 monumenten bepalen voor een belangrijk deel het aanzien van de stad.

Het in de stad aanwezige erfgoed is in meerdere opzichten van betekenis. Niet voor niets hebben de gemeente en het Rijk negen wijken en gebieden met een kenmerkende stedenbouwkundige structuur aangewezen als beschermd stadsgezicht. Het weerspiegelt de geschiedenis van de stad en vertegenwoordigt identiteitswaarde. Erfgoed is ook van belang voor de stadseconomie. De historische binnenstad en parken trekken bezoekers aan en bedrijven vestigen zich er graag in of nabij. Erfgoed draagt kortom bij aan een aantrekkelijk klimaat voor bewoners, ondernemers en bezoekers van de stad.

Feiten op een rij

Werelderfgoed

Sinds juli 2021 staat het **Romeinse castellum in Meinerswijk** op de Werelderfgoedlijst van UNESCO. Op deze lijst staan meer dan 1.100 monumenten verdeeld over 167 landen. Het merendeel bestaat uit cultuurmonumenten. De andere werelderfgoederen zijn natuurmonumenten of monumenten met culturele én natuurlijke waarden. In 1972 heeft UNESCO het Werelderfgoedverdrag opgesteld. Het Werelderfgoedcomité van UNESCO stelt de Werelderfgoedlijst samen.

Beschermde stads- en dorpsgezichten

De gemeente Arnhem heeft meer dan gemiddeld beschermde stads- en dorpsgezichten. In totaal zijn dat **negen gezichten**, waarvan zeven rijksbeschermd en twee gemeentelijk beschermd. Beschermde gezichten zijn gebieden in een stad of dorp die waardevol zijn vanwege het totaal aan cultuurhistorische waarden in combinatie met de stedenbouwkundige structuur.

Monumenten

***565* rijksmonumenten** met als voorbeeld Arnhemse iconen als de Witte Villa, de Eusebiuskerk, de Koepelgevangenis en de John Frostbrug. Rijksmonumenten zijn van nationaal belang, worden aangewezen door de Minister OCW en zijn beschermd via de Erfgoedwet.

1644 gemeentelijke monumenten waaronder bijzondere monumenten zoals het voormalige Fina-benzinetankstation aan de Apeldoornseweg. Een gemeentelijk monument heeft cultuurhistorische, architectuurhistorische of stedenbouwkundige waarde op plaatselijk niveau. De aanwijzing en bescherming van gemeentelijke monumenten wordt geregeld via de gemeentelijke Erfgoedverordening.

2 Op welke thema's zet Arnhem de komende jaren in?

Erfgoedagenda Arnhem
2025 t/m 2028

I DE KERNTAKEN OP ORDE

II ARNHEMS ERFGOED: DNA VOOR RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN

III BELEEFBAAR ARNHEMS ERFGOED

UIT GELICHT 1

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK EN DEPOT

Arnhem is in het bijzondere bezit van een eigen archeologisch depot. Alle vondsten en informatie die zijn verzameld tijdens bodemonderzoek krijgen hier een plek. Het depot is belangrijk voor kennisvermeerdering en kennisdeling. De gemeente zorgt er voor dat deze kennis toegankelijk is voor onderzoek en publiek.

UIT GELICHT 2

MASTERPLAN LIMES UNESCO-WERELDERFGOED

Arnhem (met fort Meinerswijk) is een belangrijke plek langs de Romeinse rijksgrens Limes.

UIT GELICHT 3

ACTIEPLAN RELIGIEUS ERFGOED

De gemeente heeft met de gebedshuizen gekeken naar de toekomst. Eén van de concrete acties is het oprichten van een loket om gebedshuizen te ondersteunen bij o.a. verduurzaming en behoud van de gebouwen.

UIT GELICHT 4

VERDUURZAMING

De **energiecoach** helpt eigenaren die hun monument willen verduurzamen.

ONDERSCHEIDEND ARNHEM

VOLGENS HET JURYRAPPORT VAN DE ERFGOEDPRIJS 2023

BNG Bank ERFGOED PRIJS 2023

- De gemeente Arnhem heeft veel hoogwaardig **groen erfgoed**, ze is daarin onderscheidend (veel landgoederen en parken zijn belangrijke kenmerken van Arnhem)
- In de pitch wisten de ambtenaren een heel breed en mooi verhaal neer te zetten, waardoor **het verhaal van Arnhem veel omvangrijker** werd dan tot dan toe duidelijk was
- Ook rondom de **link tussen klimaatadaptatie en groen erfgoed** lijkt de gemeente veel verder te zijn dan andere gemeenten (bijvoorbeeld wateropvang betrekken bij koelingssystemen). In de plannen die er liggen, ligt veel nadruk op de parken
- Daarnaast ziet de jury ook sterk de vrijwillige **betrokkenheid van bewoners** terug

ERFGOED IS HOT

Erfgoed is populairder dan ooit. Landelijke en lokale evenementen als Open Monumentendag en de Dag van de Arnhemse Geschiedenis trekken jaarlijks steeds meer liefhebbers. Veel van het Arnhems erfgoed is al zichtbaar (gemaakt), zoals gebouwen, waardevolle wijken, grafheuvels, het Romeinse verleden in Meinerswijk en het steentijdpark in Schuytgraaf.

DAG VAN DE ARNHEMSE GESCHIEDENIS

OPEN MONUMENTEN DAG

NOG ONDERBELICHT:

- Arnhem als middeleeuwse Hanzestad
- Thema's Groen, Vrij en Creatief vanuit erfgoedperspectief
- Thema Verhalen (van gewone plekken en over bijzondere plekken)
- Er gebeurt veel niet-zichtbaars, waaronder wettelijke taken/ basistaken (aanwijzen monumenten, toetsen archeologisch onderzoek, erfgoed als ruimtelijke kwaliteit meenemen in plannen)
- Arnhems (oudste) archeologische verleden waaronder de grafheuvels

GEMEENTE Arnhem

Voor de Erfgoedagenda zetten we in op drie rode draden die voortborduren op voorgaand gemeentelijk erfgoedbeleid en gericht zijn op actuele opgaven:

I De kerntaken op orde
II Arnhems erfgoed DNA voor ruimtelijke ontwikkelingen
III Beleefbaar Arnhems erfgoed in de leefomgeving

I De kerntaken op orde

De eerste rode draad is het pakket aan wettelijke taken. Deze taken hangen samen met de gemeentelijke overheidstaak om te zorgen voor een goede en verantwoorde omgang met erfgoedwaarden. Voor de duur van deze Erfgoedagenda richten we de aandacht op het afronden en implementeren van beleids- en waardenkaarten, het spaarzaam aanwijzen van gemeentelijke monumenten, het aanpassen van onze Erfgoedverordening om ook mobiel erfgoed te kunnen beschermen, onze voorbereiding op het nieuwe Omgevingsplan, de uitvoering van en het nemen van de regierol bij archeologisch onderzoek, verdere professionalisering van ons gemeentelijk archeologiedepot en voorzetting en verbetering van de regio-archeologie.

De Steile Tuin in Park Sonsbeek

Cultuurhistorische waardenkaart

Om erfgoed te borgen en als inspiratie te kunnen gebruiken, moet je weten wat je hebt en vooral waar het zich bevindt. Een cultuurhistorische inventarisatie helpt hierbij. Het levert ook een beeld op van waardevolle Arnhemse objecten die nog niet beschermd zijn en mogelijk gesloopt kunnen worden. Een overzicht van deze objecten kan vervolgens voor informatie worden gedeeld.
Medio 2025 wordt de cultuurhistorische waardenkaart opgeleverd om geïmplementeerd te worden in onze informatiesystemen voor een laagdrempelige beschikbaarheid. Voor niet-beschermde erfgoedwaarden kan hieruit de wens of noodzaak volgen om gebouwen, archeologische vindplaatsen of ander erfgoed aan te wijzen.

Een onderdeel van de cultuurhistorische waardenkaart is de al vastgestelde (2023) archeologische beleidskaart. Deze kaart geeft aan waar zich aangetoonde en te verwachten archeologische waarden bevinden en hoe daarmee om moet worden gegaan. De beleidskaart zal als onderdeel van de eerste wijziging van het tijdelijke Omgevingsplan ter besluitvorming worden voorgelegd. Naar verwachting is dat nog in 2024 waarna deze kaart tijdens de uitvoeringsperiode van deze Erfgoedagenda als beleidsinstrument wordt ingezet.

Aanwijzen gemeentelijke monumenten

De komende jaren worden gemeentelijke monumenten aangewezen die een aanvulling vormen op het bestaande monumentenbestand. Vanuit een inventarisatie van het belangrijkste erfgoed in Arnhem is gekeken naar wat prioriteit heeft. In het oog springende aandachtsgebieden zijn gebouwen en structuren uit de perioden Interbellum, Wederopbouw, Koude Oorlog en Post-65, perioden die eerder onderbelicht zijn gebleven en nu om aandacht vragen. Er is nog veel waardevol erfgoed niet beschermd, maar de ambitie is om de komende vier jaar de meest urgente of bedreigde objecten aan te wijzen tot gemeentelijk monument, tot maximaal vijf monumenten per jaar.

Uitgelicht archeologisch onderzoek en depot

Arnhem is in het bijzondere bezit van een eigen archeologisch depot en is verantwoordelijk voor een goed beheer daarvan. Alle vondsten en informatie die zijn verzameld tijdens bodemonderzoek krijgen hier een plek. Het depot is belangrijk voor kennisvermeerdering en kennisdeling. De gemeente zorgt ervoor dat deze kennis toegankelijk is voor onderzoek en het publiek.

Onderzoek

In de bodem van Arnhem ligt veel informatie opgeslagen over het ontstaan en de ontwikkeling van de stad, maar ook over de bewoners vóór de tijd dat Arnhem een stad was. Informatie over de gewone mensen die toen leefden, is bijna niet terug te vinden in geschreven bronnen. Archeologen kunnen de sporen in de bodem interpreteren en zo het verhaal van vroeger vertellen. Dankzij archeologisch onderzoek is al veel informatie verzameld en gepubliceerd, maar het grootste deel van 'het bodemarchief' is nog onbekend. De meest waardevolle vindplaatsen zijn aangewezen als rijks- of gemeentelijk beschermd archeologisch monument. Archeologisch veldonderzoek in Arnhem wordt door commerciële bedrijven uitgevoerd, maar Arnhem voert vanaf 1998 ook zelf gravend onderzoek uit. Deze combinatie zetten we graag voort. Eigen uitvoering van veldwerk zorgt voor instandhouding van ons vakmanschap en is efficiënt. Zo vergroten we ook de kwaliteit van adviezen en het opstellen van onderzoekskaders.

Depot en publiek

Archeologische vondsten worden bewaard in het archeologisch depot dat is ondergebracht bij Museum Arnhem. De depotbeheerder kiest met regelmaat een vondst uit met een bijzonder verhaal. Deze 'Vondst van de Maand' krijgt een ereplek in het Erfgoedcentrum in Rozet en in de Arnhemse koerier.

Omgevingsplan

De komst van het nieuwe Omgevingsplan vraagt de komende periode aandacht. Gemeenten hebben tot 2032 om tot een nieuw Omgevingsplan te komen. Eén van de vereisten aan het nieuwe Omgevingsplan is dat rekening moet worden gehouden met de omgeving van het beschermd monument om ontsiering en beschadiging te voorkomen. Door de implementatie van de Omgevingswet begin 2024 is er in Nederland nog maar weinig ervaring met het bijbehorende instrumentarium. De gemeente Arnhem wil daarom de komende periode van deze Erfgoedagenda gebruiken om een pilot uit te voeren om hier ervaring mee op te doen, bijvoorbeeld in samenwerking met andere gemeenten.

Daarnaast moeten de regels uit de Erfgoedverordening die betrekking hebben op de fysieke leefomgeving, straks opgenomen zijn in het nieuwe Omgevingsplan.

Erfgoedverordening

De komende periode zal de Erfgoedverordening op enkele aspecten worden aangepast. Zo biedt de Erfgoedverordening op dit moment geen ruimte om roerend erfgoed te beschermen, waarbij gedacht kan worden aan de trolleybussen of historische schepen.

Opgraving in Schuytgraaf door de gemeente en vrijwilligers

Uitvoeren van archeologisch onderzoek

Arnhem kent sinds 1998 archeologische erfgoedzorg. Deze zorg houdt in eerste instantie in dat er op wordt toegezien dat bij ruimtelijke ontwikkelingen ook rekening wordt gehouden met de aanwezigheid van archeologische waarden. Naast deze regierol voert de gemeente Arnhem sinds 1998 zelf archeologisch onderzoek uit. Toen werd begonnen met de bouw van de wijk Schuytgraaf en was het wenselijk om het onderzoek zelf op te pakken. Sinds 2017 is de gemeente officieel gecertificeerd voor archeologisch onderzoek. Dit komt vooral van pas bij acute situaties en civiele werken waarbij maatwerk kan worden geleverd. Dit zorgt er voor dat archeologische waarden niet ongezien verloren gaan en efficiënt gewerkt kan worden. Daarnaast houdt het zelf uitvoeren van archeologisch onderzoek kennis en kunde in stand hetgeen zich doorvertaalt naar de kwaliteit van advisering.

Archeologisch depot

Vanaf het moment dat de gemeente zelf archeologisch onderzoek ging uitvoeren, beschikt zij ook over een gemeentelijk archeologisch depot voor bodemvondsten. De vele vondsten in het depot geven informatie over het verleden van Arnhem. Met de verhuizing van het depot naar Museum Arnhem in 2022 vond een flinke kwaliteitsslag op het gebied van verantwoorde opslag van bodemvondsten plaats. We willen doorpakken op verdere professionalisering van het depot om Arnhemse bodemvondsten nog beter te kunnen beheren en ontsluiten richting publiek en onderzoekers. Een belangrijk onderdeel hiervan is de aanschaf van een nieuw depot-collectiebeheersysteem gekoppeld aan een publieksvriendelijke internetpagina. Dit nieuwe systeem is de spreekwoordelijke sleutel om de schatkist met bijzondere vondsten open te maken en te tonen aan een breed publiek.

15e-eeuwse kinderschoen

Regio-archeologie

In 2010 besloten de gemeente Arnhem en omliggende gemeenten samen te werken op het gebied van archeologie. Vandaag de dag zijn dit naast Arnhem de gemeenten Lingewaard, Overbetuwe, Renkum, Rheden, Rozendaal, Westervoort en Zevenaar. Een samenwerking werd (en wordt) voordelig gevonden vanwege de beschikbaarheid van een provinciale subsidie, kennisvergroting en onderlinge synergie. De regio-archeoloog is sindsdien ondergebracht bij de gemeente Arnhem en zorgt ook voor achtervang en ondersteuning van zijn directe archeologie-collega's. De regio-archeologie wordt door de provinciale subsidie en bijdragen van deelnemende gemeenten volledig extern gefinancierd. Vanaf het begin van de samenwerking richtte de regio-archeologie zich vooral op advisering (ook op het gebied van beleefbaar erfgoed), toetsing van archeologische rapportages en het ontwikkelen van beleid. Dit wordt voortgezet, met als extra actie het verkennen van aanvullende subsidiemogelijkheden om synthetiserend onderzoek uit te kunnen laten voeren. De kennis die dat oplevert, draagt bij aan de kwaliteit van de advisering.

Steentijdpark Schuytgraaf

II Arnhems erfgoed: DNA voor ruimtelijke ontwikkelingen

De Omgevingswet noemt erfgoed een wezenlijk onderdeel van de ruimtelijke kwaliteit. Dit heeft de gemeente overgenomen in haar Omgevingsvisie. Het verhaal van Arnhem biedt veel kansen en aanknopingspunten om op voort te bouwen bij nieuwe ontwikkelingen. Niet alleen archeologische vindplaatsen, oude landschappen en gebouwen, maar ook immateriële erfgoedwaarden geven betekenis aan de leefomgeving. Als onderleggers hiervoor richten we ons de komende periode op het meenemen van erfgoed bij ruimtelijke ontwikkelingen, de uitvoering van het Actieplan Verduurzaming Erfgoed en het Actieplan Religieus Erfgoed, en het vergroten van de kennis over het groene erfgoed in Arnhem om deze in te kunnen zetten als instrument bij klimaatadaptieve maatregelen.

Oude Cobercofabriek wordt wonen in 'De Melkfabriek' door Zecc Architecten

Erfgoed in ruimtelijke ontwikkelingen

Erfgoed is een belangrijk element om een fijne en betekenisvolle leefomgeving te creëren en ook de identiteit van plekken en wijken te versterken. De geactualiseerde cultuurhistorische waardenkaart vormt daarbij de basis (zie de eerste rode draad). Arnhem is in ontwikkeling en in beweging. Veel plannen zijn in uitvoering of worden voorbereid. Zo wordt er ook gewerkt aan een nieuw Omgevingsplan voor de stad. Vanuit erfgoed is het van belang op tijd aan tafel zitten om hierbij mee te kunnen denken. Daarbij is ons uitgangspunt om erfgoed een kans en meerwaarde te laten zijn bij die ruimtelijke ontwikkelingen. De formatiecapaciteit bij team erfgoed is beperkt; daarom wordt de capaciteit ook zo efficiënt mogelijk ingezet. Indien mogelijk wordt gewerkt met een flexibele schil van inhuurkrachten.

Verduurzaming en erfgoed

Binnen de ruimtelijke ontwikkeling zien we bepaalde aandachtsgebieden. Verduurzaming is daar één van. Klimaatdoelstellingen plaatsen ons land voor een grote opgave. Ook monumenten zullen moeten verduurzamen. Dit is niet alleen nodig vanwege het klimaat. Voor het behoud van monumenten is het ook van belang dat zij in de toekomst goed gebruikt blijven worden. Het verduurzamen van monumenten is best mogelijk. Het is niet de vraag of dat kan, maar juist hoe dat kan. Daarom is er binnen de gemeente Arnhem gewerkt aan de Arnhemse Aanpak Woningisolatie (AAWI) en in samenhang daarmee het Actieplan Verduurzaming Erfgoed.

Uitgelicht **Actieplan Verduurzaming Erfgoed**
Dit actieplan heeft als doel om de monumenteneigenaren beter en meer proactief te ondersteunen bij het verduurzamen van hun panden. Belangrijke speerpunten zijn: coaching van erfgoedeigenaren, het opstellen en implementeren van nieuwe regels voor zonnepanelen op erfgoed, opstellen en implementeren van een afwegingskader en een detailboek voor verduurzaming van erfgoed, en het opzetten van een subsidieregeling voor verduurzaming van erfgoed. De komende jaren willen we ons blijven inzetten voor verduurzaming van erfgoed.

Arnhems religieus erfgoed

Ook het religieus erfgoed vraagt de komende periode extra aandacht. Binnen de gemeentegrenzen van Arnhem staan 42 gebedshuizen. Of je nu een religieuze achtergrond hebt of niet: gebedshuizen zijn vaak, in letterlijke en figuurlijke zin, een baken in onze leefomgeving. In 2022 is begonnen met een toekomstverkenning naar de huidige stand van zaken rondom het religieus erfgoed. Dit onderzoek heeft inzichten opgeleverd die als leidraad dienen voor een actieplan om het religieuze erfgoed in Arnhem te behouden en te versterken.

Kennis over groen erfgoed vergoten

Arnhem heeft bijzondere monumentale stadsparken zoals het bekende park Sonsbeek en de singelparken om de binnenstad. Het behoud van de cultuurhistorische waarden in de parken en landgoederen van Arnhem vraagt de komende periode extra aandacht.
Overal in het land worden initiatieven genomen om Nederland klimaatbestendiger te maken. De verwachting is dat de maatregelen hun uitwerking gaan hebben op de bestaande groenstructuren in de stad. Meer kennis over het groene erfgoed in de stad maakt dat er betere keuzes gemaakt kunnen worden voor bijvoorbeeld klimaatadaptieve oplossingen. Daarbij stimuleert de gemeente externe partijen om aanvullend cultuurhistorisch onderzoek uit te laten voeren.

Uitgelicht **Actieplan Religieus Erfgoed** (bijlage 2)
In het actieplan zijn vijf concrete acties opgenomen die een routekaart vormen om de essentie van het religieuze erfgoed van Arnhem te waarborgen, beleefbaar te maken en te versterken. Denk daarbij aan een centraal loket voor vragen, het ondersteunen bij het opstellen van een toekomstvisie door de gebedshuizen en opzetten van een Green Deal voor religieus erfgoed.

De Vrij-Katholieke Kerk

III Beleefbaar Arnhems erfgoed in de leefomgeving

Een ambitie uit de Omgevingsvisie is samengevat onder de noemer 'Beleefbaar Arnhems Erfgoed'. Erfgoed is van iedereen en veel mensen vinden het belangrijk zoals bijvoorbeeld blijkt uit de interesse voor de Airborne-herdenkingen, de Dag van de Arnhemse Geschiedenis en erfgoedpublicaties. Maar ook de Romeinse Limes als onderdeel van UNESCO-werelderfgoed mag op veel aandacht rekenen. De gemeente zet dan ook voort wat nu aan publieksbereik wordt gedaan binnen de middelen die daarvoor beschikbaar zijn en zoekt meer samenwerking met partners in het Arnhemse erfgoednetwerk (bijlage 3) om krachten te bundelen.

Hertog Karel van Gelre, onderdeel van het praalgraf in de Eusebiuskerk

Inspanningen op het gebied van beleefbaar Arnhems erfgoed hebben de afgelopen jaren tot veel mooie resultaten geleid. Een greep hieruit laat zich als volgt samenvatten:

- het steentijdpark in Schuytgraaf en visualisatie van het Romeinse castellum in Meinerswijk;
- advisering in relatie tot behoud van cultuurhistorisch zichtbare/beleefbare waarden en herbestemmingsopgaven zoals die van de Eusebiuskerk;
- samenwerking met en ondersteuning van de Open Monumentendag, Romeinse Tuin in Elderveld en de Stichting Monuscript die jaarlijks een wetenswaardig boek over Arnhemse monumenten en erfgoed uitbrengt (de 'Arnhemse Monumentenreeks');
- samenwerking met de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN), Rozet en Erfgoed Gelderland in het kader van de Arnhemse Archeohotspot, waarbinnen (in het Erfgoedcentrum) door vrijwilligers wekelijks aan archeologische vondsten wordt gewerkt;
- tentoonstellen van archeologische vondsten, onder meer in samenwerking met Museum Arnhem in het Erfgoedcentrum. Speciale aandacht gaat uit naar de Vondst van de Maand die ook in de Arnhemse Koerier wordt opgenomen en door een lokale kunstenares wordt verbeeld. Vondsten van de maand zijn bijvoorbeeld geweest: een vuurstenen mes uit de midden-steentijd (8800-4900 v.Chr.), een glazen badflesje uit de Romeinse tijd, een vingerring uit dezelfde periode met daarin een steen waarop de godin Ceres (verbonden met akkerbouw) is afgebeeld, benen hangers van een ketting uit circa 500, een bijzonder zeldzaam insigne van Egidius uit circa 1350, een kinderschoen uit de 15e eeuw en een 16e-eeuwse kan van een Arnhemse apotheker die zijn zaak ter hoogte van het huidige Kerkplein had;
- het verzorgen van presentaties, het leveren van inhoudelijke bijdragen aan publicaties en het zelf publiceren van gemeentelijk archeologisch onderzoek;
- veel kleinere maar minstens zo belangrijke initiatieven die met inwoners van de stad worden opgepakt, zoals herplaatsing van het 16e-eeuwse stenen kruis dat na decennia van afwezigheid weer in Klingelbeek te zien is of initiatieven in het kader van Tweede Wereldoorlog-herdenking.

Om invulling te blijven geven aan beleefbaar erfgoed willen we het delen van onze kennis voortzetten en waar het werk aan basistaken en middelen dat toelaat, kansen benutten. Speciale aandacht gaat hierbij naar de historische kelders, waarbij we als erfgoedadviseurs bij de herontwikkeling betrokken zijn om ervoor te zorgen dat de erfgoedwaarden van deze unieke Arnhemse plek worden benut. Een ander focuspunt voor de komende jaren is verbonden aan het Masterplan Limes, een regionale samenwerking om het Romeinse verleden waaronder dat van Arnhem beter voor het voetlicht te brengen. Als eerste regionale actie gaan de gemeenten Arnhem, Lingewaard en Overbetuwe werken aan een zogeheten 'Doeboek' dat onder basisscholieren wordt verspreid en leerlingen op een leuke en spelende wijze informeert over het Romeinse verleden. Met betrekking Archeohotspot is tot slot door de samenwerkende partners geconstateerd dat doorontwikkeling nodig is om beter aan het doel van publieksbereik te kunnen voldoen.

Communicatie

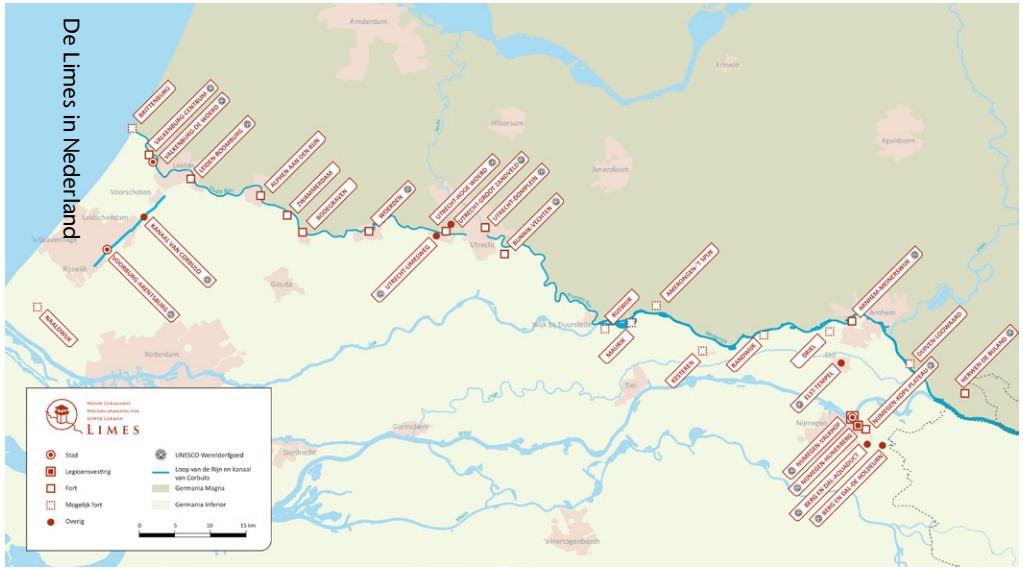
Deze Erfgoedagenda gaat vooral over het ruimtelijke erfgoed van Arnhem. Belangrijk met betrekking tot het beleefbaar maken daarvan is communicatie: het delen van kennis, het voor het voetlicht brengen van erfgoed als kans en het zichtbaar maken van erfgoed. In 2009 is het communicatieplan 'Erfgoed is van ons allemaal' gemaakt. Dit communicatieplan geldt als instrument voor het beleefbaar maken van erfgoed en aanbrengen van de noodzakelijke focus. Als onderdeel van het reguliere werk wordt het communicatieplan herijkt.

Uitgelicht Masterplan Limes UNESCO-werelderfgoed

Het afgelopen jaar heeft de gemeente Arnhem vanuit het thema Ontspannen Regio (Groene Metropoolregio) deelgenomen aan de totstandkoming van het Masterplan Limes: een plan met ambities en vergezichten voor een regionale samenwerking.

In de polder Meinerswijk ligt het enige Gelderse Limesfort (castellum) dat ook daadwerkelijk archeologisch is aangetoond. Het fort is waarschijnlijk aangelegd rond het jaar 15 n.Chr. ter voorbereiding op de Romeinse veldtochten tegen de Germanen. Het fort lag strategisch schuin tegenover de monding van de voorloper van de IJssel. Meer dan een halve eeuw later viel het fort ten prooi aan de geweldadigheden van de Bataafse Opstand. Een teruggevonden dikke brandlaag is daarvan een stille getuige. Het fort is vervolgens herbouwd, mogelijk gedeeltelijk in steen. Rond 175 n.Chr. bouwden de Romeinen een compleet nieuw fort in steen.

In 2016 is het hoofdkwartier van het castellum met poort gereconstrueerd. Bezoekers geven aan dat het wel wat uitgesprokener en trotser mag worden vormgegeven, ook om tijdens een bezoek meer over de geschiedenis van de plek te leren. Om aan de beleefbaarheid van het lokale en regionale Romeinse verleden invulling te geven, wordt samengewerkt in het Masterplan Limes.

Beschermd stadsgezicht De Geitenkamp

3 Financiën

Bestaande situatie

Op dit moment is binnen de gemeente voor erfgoed beschikbaar:

- Vaste formatie: 6,34 fte waaronder 0,89 fte voor de regio-archeologie. Daarnaast is voor 0,6 fte een energiecoach voor monumenteneigenaren werkzaam.
- Regio-archeologie: volledig gefinancierd door bijdragen van de provincie en regiogemeenten.
- Voor de huidige raadsperiode is jaarlijks € 50.000 vrijgemaakt voor beleefbaar erfgoed. Dit budget is tot en met 2026 gereserveerd en is tot nu toe ingezet voor opgaven van verschillende omvang, van onderzoek door een externe partij naar de herbestemming en doorontwikkeling van de historische kelders en bijdragen aan het onderzoek naar het Arnhemse slavernijverleden tot aan kleinere initiatieven. Voor de periode 2025-2026 zal dit budget worden ingezet voor initiatieven waarvoor het is bedoeld, met de uitkomsten van het stadsgesprek als inspiratie. Ondanks het wegvallen van het budget na 2026 blijft voor kennisopbouw en -deling binnen de beschikbare kaders wel ingezet worden op door vanuit de erfgoedformatie te geven lezingen, rondleidingen, het inhoudelijk bijdragen aan publicaties, tentoonstellen van archeologische vondsten en het benutten van (koppel)kansen.
- Een in de begroting voor erfgoed jaarlijks beschikbaar werkbudget dat is bedoeld voor onderzoeken door derden in opdracht van de gemeente. Dit in het kader van de uitvoering van wettelijke taken. Hierbij kan gedacht worden aan bouwhistorische verkenningen, het maken van waarden- of beleidskaarten, uitvoeren van cultuurhistorische inventarisaties en het vervaardigen van redengevende beschrijvingen voor de aanwijzing van monumenten. Het werkbudget is buiten de oorspronkelijke doelstelling de laatste jaren ook gebruikt in het kader van erfgoedinitiatieven van derden en ondersteuning van erfgoedorganisaties. Voorbeelden van erfgoedorganisaties zijn de al genoemde Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN), Open Monumentendag en Stichting Monuscript.

Voor het Arnhemse erfgoed heeft de gemeente eigen ambities om waar te maken en een groot aantal wettelijke taken. De erfgoedtaken van gemeenten zijn de laatste jaren sterk toegenomen. In Arnhem is de formatie voor erfgoed niet meegelopen met deze toename. Hierdoor is een achterstand ontstaan in zowel de wettelijke taken als eigen beleidskeuzes. De concrete acties in deze Erfgoedagenda zorgen ervoor dat deze achterstand in de basis kan worden ingelopen, maar laten het opstellen van meer ambities niet toe.

Evaluatie in 2026

In 2026 wordt na de gemeenteraadsverkiezingen geëvalueerd hoe het staat met de ambities en uitvoering van deze Erfgoedagenda. Tegen de achtergrond van dan beschikbare middelen worden ambities herijkt, waaronder ook ambities die nu niet aan bod konden komen. Ook is er dan een afwegingsmoment met betrekking tot uit de cultuurhistorische waardenkaart volgende erfgoedwaarden die bescherming behoeven, bijvoorbeeld door een aanwijzing als monument.

Financieel overzicht

De Erfgoedagenda benoemt ambities voor de komende jaren. Deze ambities bestaan uit de huidige werkzaamheden die jaarlijks nodig en/of wettelijk verplicht zijn, aangevuld met wensen van raad, erfgoedorganisaties en inwoners.

Jaarlijkse lasten erfgoedagenda (bedragen x 1.000)							
	2025	**2026**	**2027**	**2028**	**2029**	**2030**	**2031**
Verduurzaming. Inzet van een energiecoach voor monumenteneigenaren (informatievoorziening en keukentafelgesprekken)	72						
Investeringslast: 50							
Betere ontsluiting depotcollectie archeologie door de aanschaf van een depotsysteem gekoppeld aan een publieksvriendelijke internetpagina		21	21	20	20	20	10
Investeringslast: 150							
Zichtbaar/meer beleefbaar maken van het Romeinse castellum (waar mogelijk met cofinanciering. Hierbij kan worden gedacht aan de subsidieregeling Uitvoeringsagenda Faro van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de voorgenomen regeling Culturele infrastructuur en cultuur- en erfgoedparticipatie van de provincie Gelderland als opvolger van de oude cultuur- en erfgoedpacten)			16	16	16	16	16

4 Uitvoeringsagenda 2025-2028

Opgraving in Malburgen

Rode draad	Actie	Regulier werk	Nieuwe activiteiten Erfgoedagenda			
De kerntaken op orde			**2025**	**2026**	**2027**	**2028**
Afronden van de cultuurhistorische waardenkaart en implementatie in onze informatiesystemen						
Het aanwijzen van maximaal vijf gemeentelijke monumenten per jaar op basis van prioriteitenstelling voor de duur van Erfgoedagenda						
Voorbereiden borgen erfgoed (omgeving beschermd monument) in nieuw Omgevingsplan						
Aanpassen van de Erfgoedverordening zodat mobiel erfgoed ook daarin opgenomen kan worden						
Uitvoeren en regisseren van archeologisch onderzoek						
Verdere professionalisering van het archeologiedepot						
Verkenning van de mogelijkheden om in het kader van de regio-archeologie externe subsidies te werven voor kwaliteitsverbetering						

Rode draad	Actie	Regulier werk	Nieuwe activiteiten Erfgoedagenda			
Arnhem in ontwikkeling			**2025**	**2026**	**2027**	**2028**
Tijdig inbreng leveren vanuit erfgoed in ruimtelijke ontwikkelingen						
UITGELICHT Uitvoeren van het Actieplan Verduurzaming Erfgoed						
UITGELICHT Uitvoeren van het Actieplan Religieus Erfgoed						
Stimuleren van erfgoedpartners en externe partijen om aanvullend cultuurhistorisch onderzoek uit te laten voeren						

Rode draad	Actie	Regulier werk	Nieuwe activiteiten Erfgoedagenda			
Beleefbaar Arnhems Erfgoed			**2025**	**2026**	**2027**	**2028**
Delen van kennis over erfgoed met de inwoners van de stad						
Ervoor zorgen dat bij de herontwikkeling van de historische kelders aanwezige erfgoedwaarden worden benut						
Binnen onze mogelijkheden verder werken aan het publieksbereik van archeologie UITGELICHT Masterplan Limes						
Actualiseren communicatieplan Erfgoed is van ons allemaal						

Bijlagen

1. Uitkomsten stadsgesprek op 31 oktober in de Kruiskerk
2. Actieplan Religieus Erfgoed
3. Netwerk voor Arnhems erfgoed

De Sabelspoort

Bijlage 1 Uitkomsten van het stadsgesprek

Tijdens het stadsgesprek in de Kruiskerk in Malburgen waren ongeveer 60 mensen bij elkaar om te praten over Arnhems erfgoed. We legden hen aan ronde tafels vier vragen voor. Deze bijlage bevat een letterlijke samenvatting van de antwoorden en thema's die ter tafel kwamen. Deelnemers waren Arnhemmers en leden van allerlei (erfgoed)organisaties uit het netwerk (zie bijlage 3).

Vraag 1 Wanneer noem je iets erfgoed?

Kader: Wat is voor jou erfgoed? Gaat het om oude dingen, en hoe oud moet het dan zijn? Veel reacties gingen over de veelzijdigheid van erfgoed: archeologie, gebouwen, maar ook gebruiken, muziek, een verhaal/gebeurtenis, boomgaarden en landschappen. Velen waren het erover eens dat het iets collectiefs van vroeger is dat we willen doorgeven aan toekomstige bewoners. Erfgoed heeft toekomstwaarde, terwijl het de nalatenschap van (de mensen uit) het verleden is.

We moeten keuzes maken, want we kunnen niet alles bewaren. Erfgoed is een vorm van schaarste. Erfgoed is geworteld in de samenleving. De verhalen gaan over gewone mensen, daarom hebben we er een gevoel bij. Het hoeft niet per se mooi te zijn als er maar een verhaal achter zit.

"Het moet er al zijn, maar oud hoeft niet."

Vraag 2 Welk deel van de Arnhemse geschiedenis is onderbelicht?

Kader: Veel mensen kennen de Romeinse Limesgrens, de Eusebiuskerk en de Slag om Arnhem, maar de geschiedenis van Arnhem gaat duizenden jaren terug. De stad zoals we die nu kennen is door alle bewoners gevormd en gevuld met verhalen. Van de jager-verzamelaars die in gemakkelijk te bouwen hutten woonden, via de eerste boeren en de middeleeuwers die handel dreven in Hanzestad Arnhem tot aan ons Arnhem van nu.

Welke periode vindt u interessant en onderbelicht?

- **Prehistorie:** grafheuvels
- **Romeinen:** de Romeinse geschiedenis en het feit dat de Romeinse rijksgrens 'Limes' UNESCO-werelderfgoed is
- **Middeleeuwen en nieuwe tijd:** de vier stadspoorten (zoals de nog bestaande Sabelspoort) en Arnhem als Hanzestad (vanaf 1441). Arnhem als hoofdstad van het hertogdom Gelre. Klooster en verluchtingen
- In de stad was de koeienhandel belangrijk, landbouw, maar ook baksteenproductie
- De historische molens (Klarendal, Elden en de watermolens)
- Veel is verdwenen. De Grift bijvoorbeeld, de kolk/trekvaart/sluis. Maak ze zichtbaar
- **Twintigste eeuw:** het Interbellum (tussen de Eerste en Tweede Wereldoorlog) en de Koude Oorlog ('conflictgeschiedenis'). Onder het Willemsplein zit een tunnel, gebruikt als schuilkelder
- De Jodenvervolging in de Tweede Wereldoorlog. De Wederopbouwperiode. De verhalen van wijken, buurten en van mensen uit de periode 1950 tot nu. De geschiedenis van kleine groepen, kleine verhalen. De (bewoners)verhalen van tuindorp Geitenkamp
- De grens Ede-Wageningen over de vliegbasis Deelen, het grootste rijksmonument van Nederland. Maak het zichtbaar
- Hall of Fame, aandacht voor jongeren
- Indische verhalen/oude plantagehouders
- Veel aandacht aan oorlogshistorie blijven voortzetten
- Vitesse/voetbal
- Duits Tweede Wereldoorlog-verleden, Vliegveld Deelen, Kochbunker Museum Arnhem, Teerosen (vroege radar), lanceerinstallaties V1 en V2

Stadsgesprek in de Kruiskerk

Vraag 3 Waar denk je aan bij "groen, vrij en creatief" als je kijkt door de bril van de Arnhemse geschiedenis?

Steden in Nederland profileren zich aan de hand van herkenbare thema's. Arnhem koos de thema's die passen bij de identiteit van de gemeente Arnhem. Waar denk je aan bij Groen, Vrij en Creatie(f) door een historische bril? Wat betekenen die thema's toen en nu? En waar herken je ze nog?

Arnhem is Groen

- Met stip op 1 werd genoemd: Arnhem heeft veel historisch groen, zoals de parken met rijke historie als Sonsbeek, Zypendaal, Westerveld. Als wig in stad. Zo vanuit Arnhem Centraal Station in het groen, maar ook de andere parken, landgoederen en landhuizen
- Veel goed verspreid groen. Bossen, binnentuinen, stuwwalheuvels, landschappelijke structuren en groene hoofdstructuur van de wijken (zoals Meinerswijk, Stadsblokken, Arnhem-Zuid)
- Groene boulevard vanuit het verleden, veel zichtbare geschiedenis
- Duurzaamheid
- Water en waterberging (Jansbeek, het Watermuseum, de Rijn)
- Vrije rondloop van dieren/paarden, koeien, etc.

Arnhem is Vrij

- Veel onderwerpen en plekken werden genoemd die een relatie hebben met oorlog, verzet en vrijheid. De beroemde John Frostbrug, Airborne en de Slag om Arnhem, maar ook de naoorlogse periode, de Koude Oorlog
- Vrijheid van mensen en gebieden en geloof
- Historische grenzen
- Stadsrechten
- Vluchtelingen opvangen
- "Voel je vrij en vertel"
- Koepelgevangenis
- Contrast met zichtbare herinnering aan de Tweede Wereldoorlog
- Jaren 60-erfenis
- Historische worsteling met vrijheid (slavernij, Joodse buurt, kolonialisme)
- LHBTI-gebouw naast Waalse Kerk
- Landgoed Bronbeek, nu museum over de koloniale geschiedenis van Nederlands-Indië
- De voormalige stokvishal die een poppodium was van 1971 tot 1984
- Het Openluchtmuseum als verblijfplaats in de oorlog voor 600 Arnhemmers
- Geef ruimte aan nieuwe verhalen!

Arnhem is Creatief

- Arnhem is bij uitstek een creatieve en kunstzinnige stad. Kunstenaars, ontwerpers en musici (in opleiding) maken de stad levendig en dat zie je ook op straat. Niet alleen graffiti en het Modekwartier, maar ook creatieve hubs, de Kunstacademie en de muziek- en theateropleidingen van ArtEZ, Introdans en veel nieuwe kunstvormen kleuren Arnhem. Deze creatieve kant gaat ver terug.
- Het monumentale Musis Sacrum als kloppend cultuurhart met verborgen wandschilderingen, de school in de Schoolstraat met de Escher-trap. Museum Arnhem met het archeologisch depot, de Eusebiuskerk (met klokkenspel) met informatiekelder
- Interessante maatschappelijke herbestemmingen, zoals Moes in het oude portiershuisje voor de ENKA-medewerkers die in de wijk Plattenburg woonden, het Rembrandt- en het Luxortheater en de Koepelgevangenis
- Woningbouw op historische plekken
- Herbestemming steenfabriekterrein, Meinerswijk en Stadsblokken
- Buitenplaats Koningsweg
- Industriepark Kleefse Waard
- De nieuwe creatieve wijk Coehoorn, als creatieve verbindingsroute tussen Museum Arnhem, ArtEZ en de binnenstad

Vraag 4 Arnhem is goed bezig op het gebied van erfgoed en geschiedenis. Wat kan beter?

Arnhem wil geen buitenmuseum zijn, hoe kan de stad wel het erfgoed zichtbaar maken? Welke ambities vindt u passend bij de gemeente? Hoe kan uw betrokkenheid met erfgoed vergroot worden?

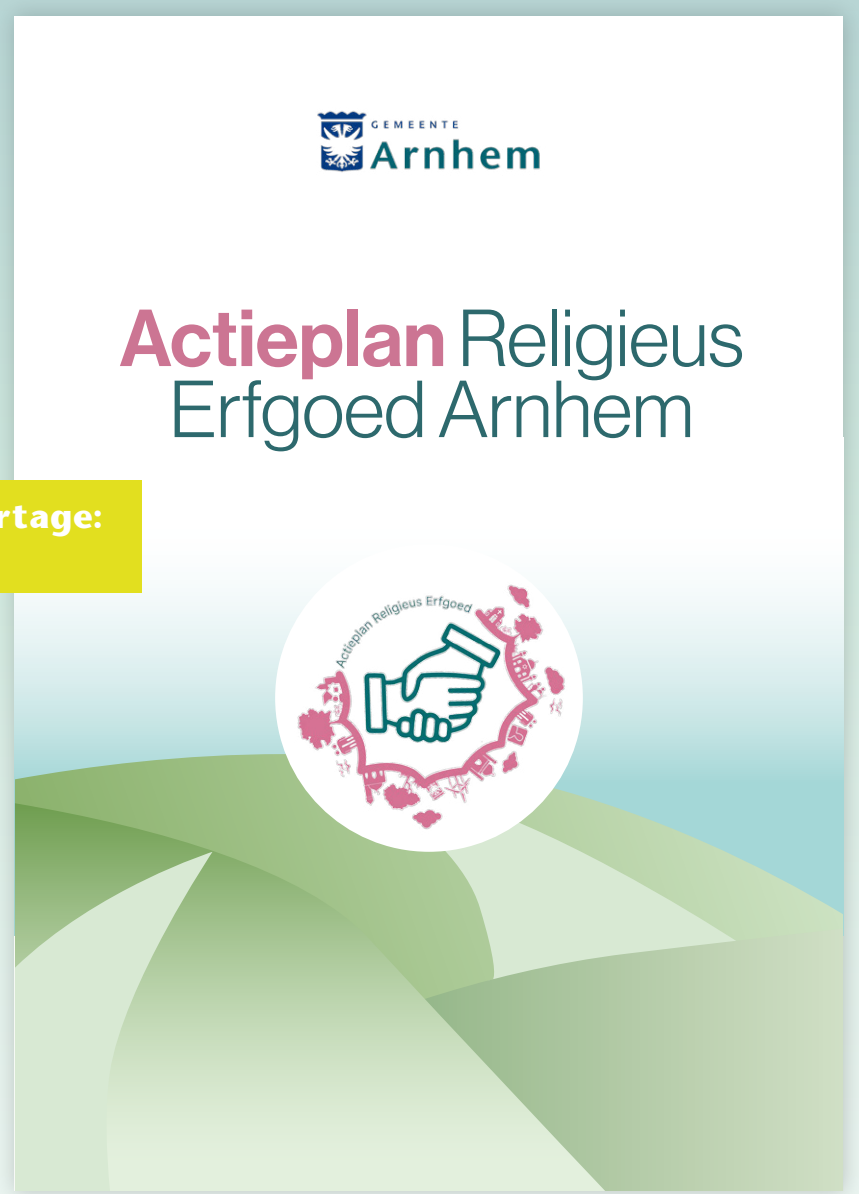
Zichtbare duiding

- Borden zijn een goed middel om informatie over te brengen in combinatie met andere manieren bijvoorbeeld QR-borden, korte infofilmpjes
- Meer communicatie over historiefolders voor toeristen
- Betere bewegwijzering (hoe kom ik vanuit de garage ergens)
- Meer informatie in de wijken
- QR-codes in wijken plaatsen
- De naam van de Romeinse grens 'Limes' op de brug
- Deels uitlichten (letterlijk), al mag een deel ook in de grond blijven
- Verhalen vertellen, maar ook iets tastbaars
- Filmweek Sonsbeek terug

Communicatie

- Blijf actueel. Erfgoed is in beweging. Geef ruimte aan nieuwe verhalen die identiteit geven aan de stad
- Zet in op het gevoel van #Arnhemse trots
- Beter verkopen wat er is. Weten Arnhemmers het erfgoed te vinden? Hoe wordt het onder de mens gebracht?
- Zet ambassadeurs en wijkgidsen in: bewoners die samen met gidsen routes willen lopen/begeleiden
- Communiceer op een laagdrempelige, niet-elitaire manier
- Wandelingen

Bijlage 2 Actieplan Religieus Erfgoed

Link naar download van de rapportage:
Actieplan Religieus Erfgoed

Bijlage 3 Het netwerk voor Arnhems erfgoed

Historische verenigingen en erfgoedzorgers
Arnhems Historisch Genootschap Prodesse
Conamur
Erfgoedcentrum Rozet
‘t Gilde Stadswandelingen
Archeologische Werkgemeenschap Nederland, afdeling 17
Historische Kring Elden
Heemschut
Stichting Trolleymaterieel Arnhem
Volkshuisvesting

Voor en door inwoners
Wijkteams
Dorpsplatform Elden
Adviesraad Arnhem
Bureau Ruimtekoers

Communicatie en marketing
Gloed*communicatie*
Arnhem Marketing

Cultuur
Museum Arnhem
Eusebiuskerk
Museum Bronbeek
Archeohotspot Arnhem
Focus Filmtheater
Nederlands Watermuseum
Nederlands Openluchtmuseum
Cultuurgroep Presikhaaf
Fablab Arnhem
KansenMakers Arnhem
Moes

Onderwijs
ArtEZ
HAN Lerarenopleiding Geschiedenis

Organisaties Gelderlandbreed
Provincie Gelderland
Gelders Genootschap
Erfgoed Gelderland
Gelders Landschap

Landelijke erfgoedorganisaties
Cuypersgenootschap
Heemschut
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Adviescommissie Omgevingskwaliteit
Romeinse Limes Nederland
Natuurmonumenten
Staatsbosbeheer
Defensie
Rijksvastgoed

Overige
Raad van Kerken Arnhem
Biologische Tuinbouwvereniging Elderveld
DrieGasthuizenGroep

En vele andere organisaties zijn (zijdelings) bij erfgoed van Arnhem betrokken.

Historisch Genootschap Prodesse Conamur

Inbreng bij : Raad van de Stad op 7 mei 2025
Bespreking erfgoedbeleid op 14 mei 2025

Wij vragen in het bijzonder aandacht voor het bebouwd erfgoed. Arnhem heeft historisch gezien een slechte reputatie. Er is voor en na de oorlog veel erfgoed afgebroken wat behouden had kunnen en moeten worden. Zo werd bij de bouw van uw huidige stadhuis de helft van het Duivelshuiscomplex wat de oorlog had overleefd afgebroken.
Ondanks de verwoestingen in de oorlog en de nodeloze afbraak daarvoor en daarna kent Arnhem 565 rijksmonumenten en 1644 gemeentelijke monumenten. Dit is meer dan het dubbele van een stad als Nijmegen. Toch is Arnhem meer een stad van verwoestingen dan een stad van monumenten.
Prodesse Conamur doet een beroep op uw raad en het college om de historie in heden en verleden dichter bij onze inwoners en bij bezoekers te brengen.
Wij stellen daartoe het volgende voor:

1. Zorg voor erfgoed. Wij vragen een (veel) sterkere inzet op het besef van de waarde en het belang van behoud van erfgoed alsmede van het historisch stadsbeeld.

2. De noodzakelijke verbinding met het verleden visueel en inhoudelijk inzichtelijk en aantrekkelijk te maken door het plaatsen van foto's met tekst op historische plaatsen en bij historisch gebouwen. In de huidige situatie ontbreekt dit veelal of is een rommeltje van overblijfselen van initiatieven uit het verleden. Eerder vroegen wij om aandacht voor de ANWB informatie borden.

3. Voorzie de rijks- en gemeentelijke monumenten van een monumentenschildje met indien mogelijk een QR code voor achtergrondinformatie. Het aantal schildjes geeft een beeld van de omvang van het aantal monumenten in onze stad en stimuleert interesse van inwoners en bezoekers. Alle door de grote brand getroffen gevels in de Jansstraat zijn monument. Op geen enkele gevel was (is) een monumentenschildje aangebracht.

Tot slot het volgende. Wellicht denkt u dat het allemaal wel meevalt met de aandacht voor erfgoed en het historisch stadsbeeld. Wij nodigen u uit om de binnenstad midden op de Grote Oord te gaan staan. Kijkt u dan eens goed naar de vier hoekgevels op dit kruispunt. Ooit waren dit alle vier prachtige gevels. Nu alleen nog de gevel van het bekende fast food restaurant. Dieptepunt is de gevel van de voormalige Hema. Dit alles is met instemming van het gemeentebestuur tot stand gekomen. Een krachtig erfgoedbeleid is geen luxe maar een noodzaak.

Namens Prodesse Conamur

Bert Kuiper
Secretaris
sectertaris@prodesse.nl

Pitch 7mei2025 Raad van de Stad

Egbert Bouwhuis – werkgroep Erfgoed Spijkerkwartier

Meedenken met een integrale aanpak van erfgoed Arnhem met u, stakeholders

Werkgroep Erfgoed Spijkerkwartier
> Pitch 7mei2025 Raad van de Stad <

Doel:

Erfgoed ontsluiten middels universele informatie in de open ruimte

Proces:

1. Bepaling van een ‘informatie-standaard’ in Arnhem
2. Identificatie objecten en situaties
3. Implementatie en onderhoud

Het aantrekkelijk erfgoed ontsluiten via herkenbare informatie in de open ruimte

Waarom?

bewustwording van aanwezig erfgoed

Hoe?

vergelijkend onderzoek naar ‘wat goed werkt’ in de open ruimte, kies een robuust en hufterproof standaard als basismodel

Onze voorbeelden?

De Lommerd, foto’s op metro-containers,
entree van de Spijkertuinen,
panden met kantsteen of kantstrook,
ANWB ‘historie-borden’ en meer.

Stap 1

‘wat goed werkt’: bevraag passanten in de open ruimte naar het bewustzijn van aantrekkelijk lokaal erfgoed en bepaal de mate van maatwerk en ‘couleur locale’

Wat werkt?

Welke ervaring heeft u met het
in uw omgeving aanwezig erfgoed?

Welke kansen ziet u voor
een combinatie met ‘groen’?

Werkgroep Erfgoed Spijkerkwartier
PITCH 7MEI2025 RAAD VD STAD
aanwezig waardevol erfgoed
ontsluiten middels universele
informatie in de open ruimte

Stap 2 Hoe?

kunnen erfgoedcentrum Rozet, de wijkcentra en Gemeente Arnhem en
alle buurthuizen en ondernemers Arnhem helpen
naar een beter bewust erfgoed in Arnhem?
Hoe willen we daartoe samenwerken?

Werkgroep Erfgoed Spijkerkwartier
PITCH 7MEI2025 RAAD VD STAD
aanwezig waardevol erfgoed
ontsluiten middels universele
informatie in de open ruimte

Hoe werkt **erfgoed**?
Helpt de bewustwording van **erfgoed**
de beleving en ervaring
van bezoekers en bewoners?

Welke rol wenst de raad in:
- financieel budget
- integratie city promotie
- relatie regio + inwoners van Arnhem
- harmonisering van beeldtaal

Werkgroep Erfgoed Spijkerkwartier
PITCH 7MEI2025 RAAD VD STAD
aanwezig waardevol erfgoed
ontsluiten middels universele
informatie in de open ruimte

Wat levert het op. Is er Spin off voor de stad?

Profilering van Arnhem als erfgoedbewuste èn groenbewuste stad? Wat zegt u?

Twee stappen
eerst luisteren, dan samenwerken

- de werkgroep erfgoed Spijkerkwartier -

dankt u voor de aandacht
speelt met dit proces,
vraagt uw bijdrage!

Tot slot, dit samenwerkingsresultaat met de ‘staf recirculair’ van gemeente Arnhem, bij recyclehub Spijkerstraat hoek Prins Hendrikstraat

Werkgroep Erfgoed Spijkerkwartier
PITCH 7MEI2025 RAAD VD STAD
aanwezig waardevol erfgoed ontsluiten middels universele informatie in de open ruimte

Beste raadsleden en fractievolgers,

Vanavond spreekt u over de uitvoeringsagenda “Arnhems erfgoed verrast en verbindt”.

Wij zouden u daar graag een perspectief bij meegeven. Er zijn namelijk weinig zaken waar de geschiedenis van uitsluiting van mensen met een beperking zo letterlijk zichtbaar wordt, als in het erfgoed.

Tegelijkertijd is dit een onderwerp dat hier nog nauwelijks bij wordt besproken. Ontoegankelijkheid van erfgoed wordt vaak gezien als iets wat nu eenmaal normaal is. Niet als iets wat laat zien hoe diep de uitsluiting van mensen met een beperking in onze cultuur en geschiedenis is ingebakken. Ook in de uitvoeringsagenda is dit geen onderwerp wat aandacht krijgt.

Nu u over het Arnhems erfgoed spreekt, zouden wij graag zien dat het gesprek ook gaat over hoe deze systematische uitsluiting juist in via dat erfgoed kan worden zichtbaar gemaakt en veranderd.

Als voorbeeld willen we de renovatie van het AKU-monument noemen. Na diverse gesprekken zijn een aantal minimale aanpassingen aan het monument toegestaan.

Bij dit proces waren meerdere instanties betrokken die wettelijke bevoegdheden hebben om de rechten van monumenten te beschermen. Terwijl er niemand is met wettelijke bevoegdheden om de rechten van mensen met een beperking te beschermen. Een sprekend voorbeeld van hoe rechten van monumenten in Nederland beter in de wet regelt zijn dan rechten van mensen met een beperking.

In de gesprekken over de renovatie van het AKU-monument hebben wij er steeds voor gepleit om te kijken naar de betekenis en bedoeling van het monument. Dit werd immers in de wederopbouw geschonken aan de stad als ontmoetingsplek voor alle Arnhemmers. Daarbij is het belangrijk om de historische context goed te begrijpen. Het was vlak na de Tweede Wereldoorlog. Een periode waarin mensen met een beperking vervolgd en gedeporteerd werden of onderworpen aan gruwelijke medische experimenten. En ook tijdens de wederopbouw werden mensen met een beperking niet gezien als medemens. Zij werden opgesloten of weggestopt in instellingen in de bossen en maakten geen onderdeel uit van de samenleving.

Een ontmoetingsplek voor alle Arnhemmers hoefde dan ook niet toegankelijk te zijn, want voor mensen met een beperking was geen plaats in de stad.

Wanneer bij renovatie van erfgoed de bedoeling en betekenis centraal zou staan, kan gekeken worden hoe zulke plekken er nu uit zouden moeten zien.

Dan zou het AKU-monument een ontmoetingsplek moeten zijn die op een gelijkwaardige manier toegankelijk wordt gemaakt. Waar ook volwassenen en kinderen met een beperking bijvoorbeeld aan de fontein kunnen komen om met het water te spelen.

Het proces rond het AKU-monument is een voorbeeld van hoe de historie van uitsluiting wordt voortgezet. De focus lag op technische eigenschappen zoals het lijnenspel en het zo precies mogelijk namaken van het oorspronkelijke ontwerp. Toegankelijkheid werd gezien als iets wat afbreuk doet aan het erfgoed.

Wij willen u oproepen om bij het bespreken van deze uitvoeringsagenda, toegankelijkheid en inclusie juist te erkennen als iets wat waarde toevoegt aan erfgoed.

Door de focus te leggen op de betekenis en bedoeling uit het verleden, met oog voor de positie van verschillende (minderheids)groepen en van daaruit een vertaling te maken naar het heden, kan erfgoed werkelijk erfgoed van iedereen worden.

Daarbij mogen de aanpassingen die nodig zijn om iets toegankelijk te maken ook herkenbaar zijn. Zo kunnen we als stad een verhaal vertellen over de uitsluiting die onderdeel is van onze geschiedenis en hoe we daar nu andere keuzes maken, omdat Arnhem een stad is van alle Arnhemmers.

Als gemeenteraad heeft u niet de mogelijkheid om de wettelijke positie van mensen met een beperking ten opzichte van erfgoed te veranderen. Maar u kunt er wel voor kiezen dat Arnhem toegankelijkheid en inclusie zo stevig mogelijk vastlegt in haar erfgoed beleid. Een goed begin zou een plek voor inclusie en toegankelijkheid in deze uitvoeringsagenda zijn.

Met vriendelijke roet,

Marjolein van den Broek

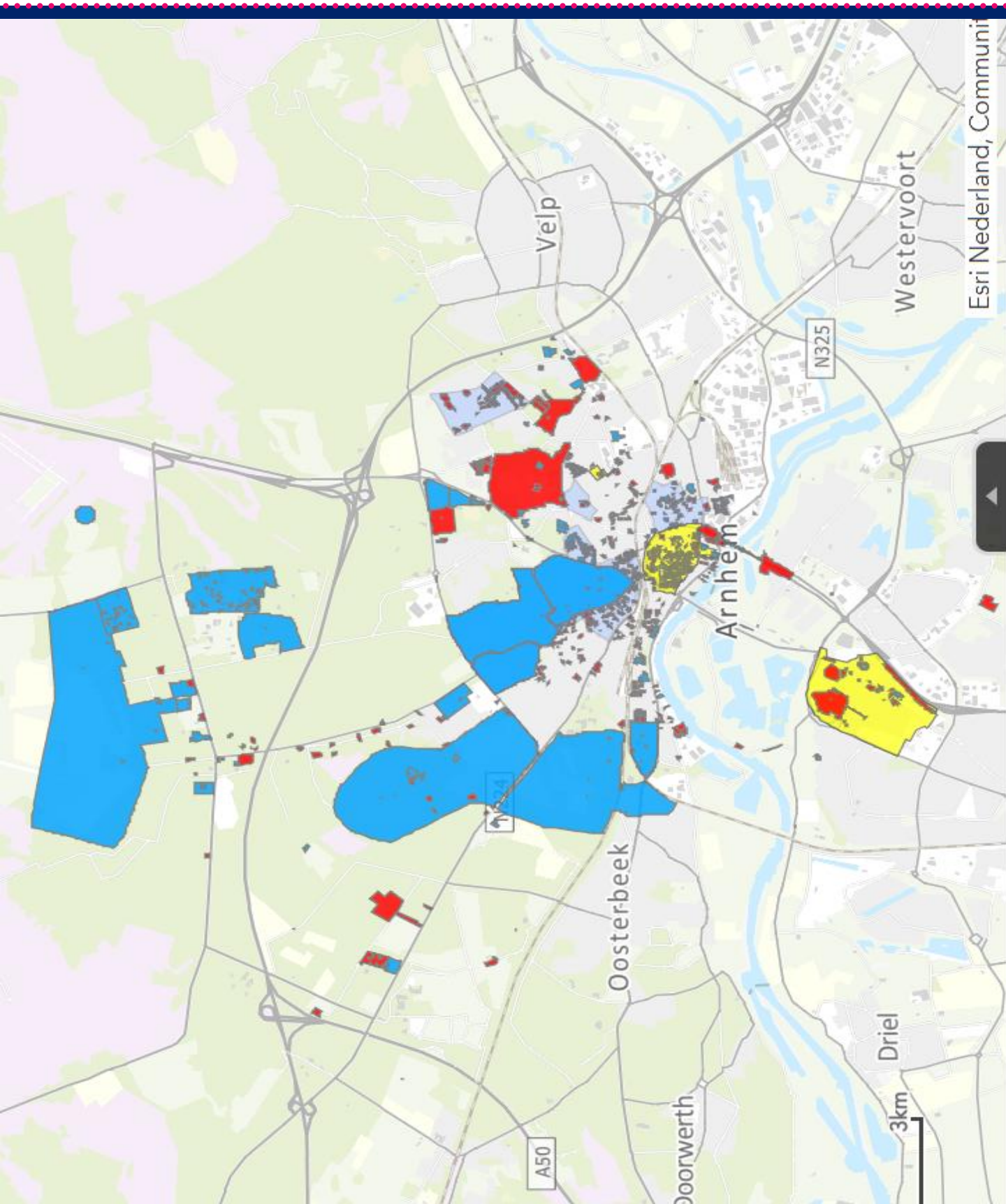
Voorzitter Arnhems platform chronisch zieken en gehandicapten (Apcg)

Erfgoedagenda 2025-2028

Raadscommissievergadering 14 mei 2025

Arnhem GEMEENTE

Velp
Westervoort
Esri Nederland, Communi
N325
Arnhem
Oosterbeek
Driel
Doorwerth
A50
3km

GEMEENTE Arnhem

Receptie

RONDRIT
101
BE-00-64

Arnhem erfgoed verrast en verbindt
Uitvoeringsagenda 2025-2028
Groeten uit Arnhem!
Erfgoednota 2008 - 2012
Panorama Arnhem
Erfgoedagenda 2017-2019
Arnhem

Stadsgesprek

Erfgoedagenda

1. Kerntaken op orde
2. Arnhems DNA en ontwikkeling
3. Beleefbaar Arnhems erfgoed

Arnhem GEMEENTE

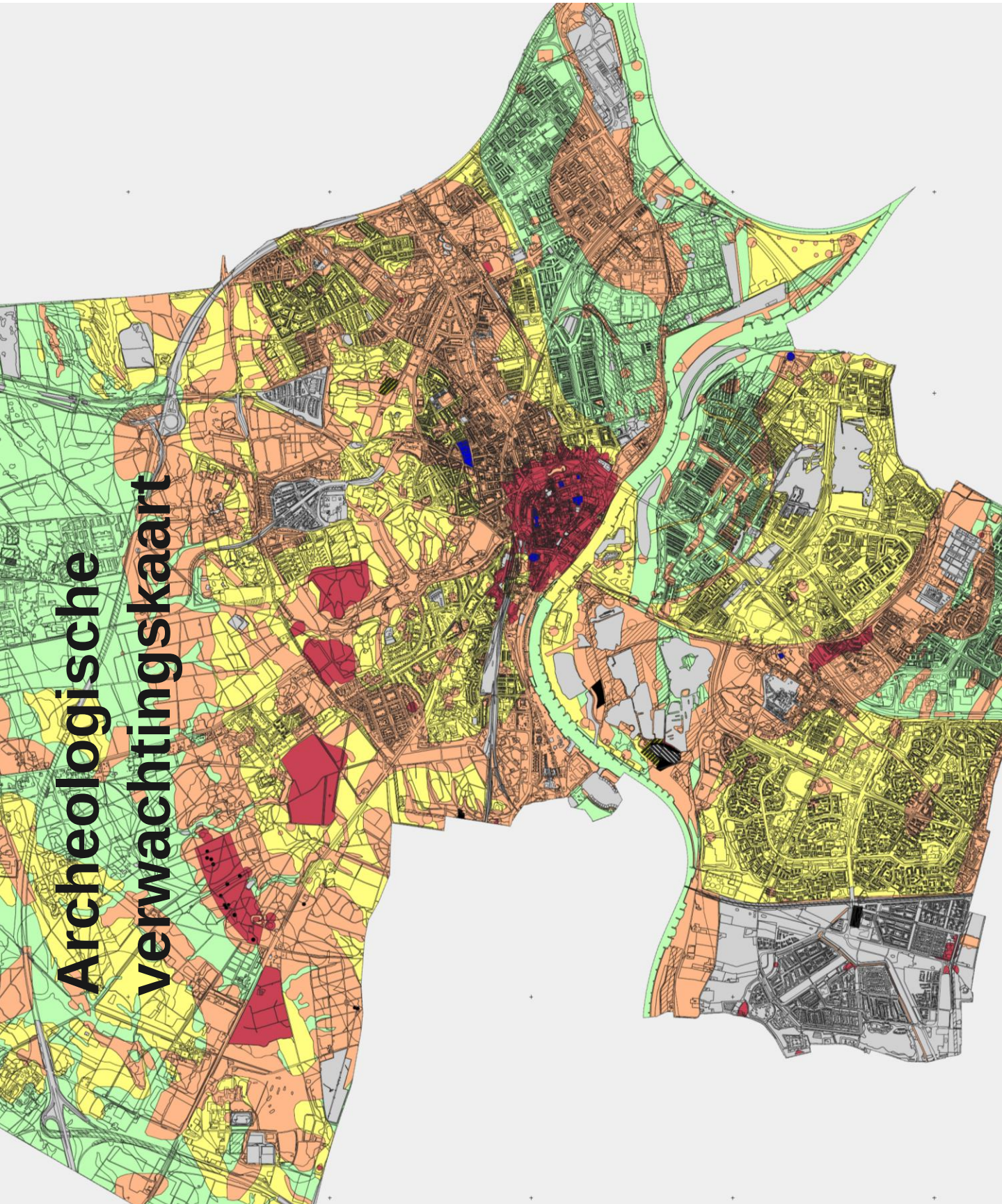
1. Kerntaken op orde

Wettelijke advisering - omgevingsplannen

Aanwijzing gemeentelijke monumenten

Cultuurhistorische waardenkaart

GEMEENTE Arnhem

Cultuurhistorsiche waardenkaart

Arnhem GEMEENTE

2. Arnhems DNA in ontwikkelingen

Erfgoed in ruimtelijke ontwikkelingen

Verduurzaming erfgoed

Arnhems religieus erfgoed

Kennis groen erfgoed vergroten

Erfgoed in ruimtelijke ontwikkelingen

Project: RijnPark

Verduurzamen van monumenten

De beste stappen naar een duurzaam monument

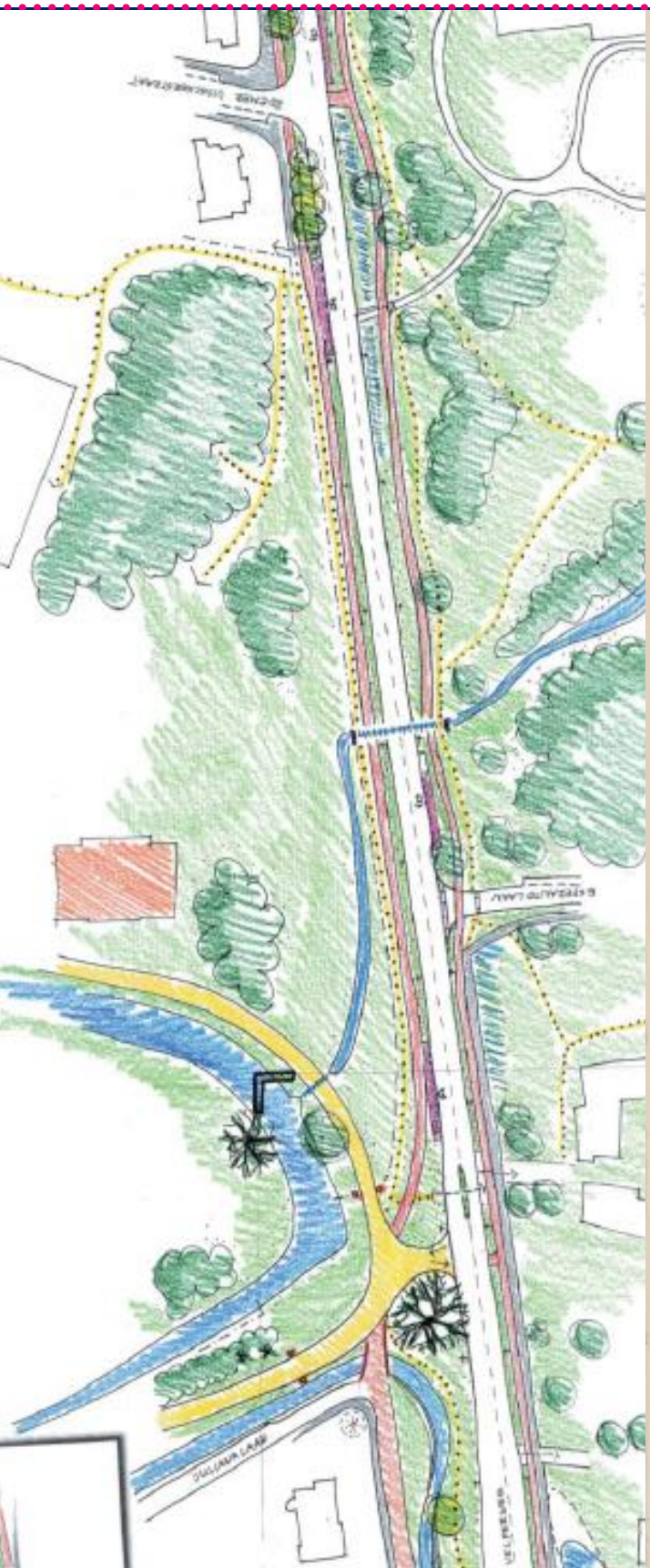
Module 1: 15 januari 2025

Roy Oostendorp

Actieplan Religieus Erfgoed

Arnhem GEMEENTE

GEMEENTE Arnhem

Kennis groen erfgoed vergroten

Project: Renaissance Velperweg

3. Beleefbaar Arnhems Erfgoed

Masterplan Limes

Publieksbereik archeologie

Subsidieregeling Beleefbaar Erfgoed

Masterplan Limes

Arnhem GEMEENTE

Steentijdpark Schuytgraaf

Publieksbereik archeologie

Vondst van de maand

Historische kelders

Archeohotspot

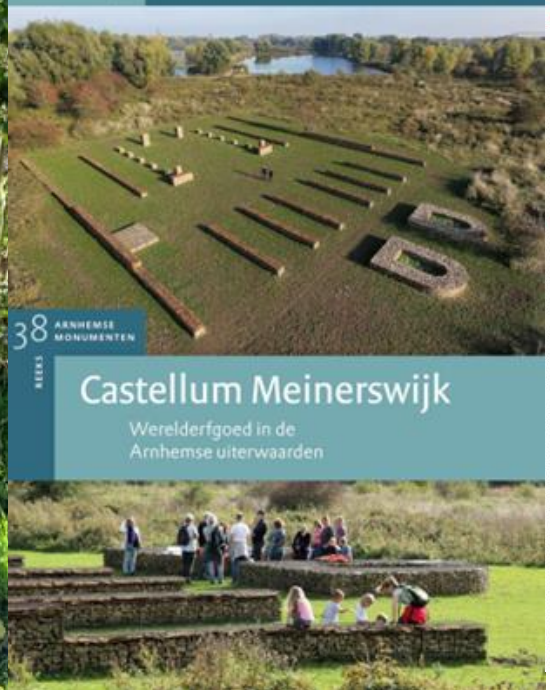
Arnhem GEMEENTE

Subsidieregeling Beleefbaar erfgoed

Wethouder Bob Roelofs graaft in Doesburg een gedenkteken uit 1570 op

Moordkruis terug naar Arnhem

Een eeuwenoud 'moordkruis' keert binnenkort terug naar de plek waar het thuishoort: de wijk Hoogstede-Klingelbeek in Arnhem.

Theo Maas

Doesburg/Arnhem

De Doesburgse burgemeester Loes van der Meijs van Doesburg en de Arnhemse wethouder Bob Roelofs groeven het historische symbool gisterochtend uit de grond in de tuin van Het Arsenaal in Doesburg. Het kruis was daar na veel omzwervingen terechtgekomen.

Henk Egginkk, voormalig fotograaf van het Arnhems Gemeentearchief, staat aan de basis van de 'repatriëring' van het stenen gedenkkruis. Het kruis, met daarop de datum 24 december 1570, stond ooit honderden jaren lang aan de Utrechtseweg in Arnhem.

Volgens Eggink begint de geschiedenis van het kruis met een oudervets liefdesverhaal. Een stel dat eigenlijk niet bij elkaar mocht zijn - omdat de een protestant en de ander katholiek was -, werd op weg naar de Rijn in Arnhem overvallen. Hun knecht werd bij die overval vermoord. Het kruis herinnert aan hem. Of het verhaal precies zo is gegaan, is volgens Eggink niet met zekerheid te achterhalen. Hij vergelijkt het plaatsen van het moordkruis met de bloemen en foto's die tegenwoordig op plekken van ongelukken soms langs de openbare weg te zien zijn.

Gemeentelijk depot

Het kruis werd in de jaren 30 van de vorige eeuw geschonken aan het Arnhems Gemeentemuseum. Daarbij stond het een tijdlang in de tuin. Daarna kwam het terecht op het gemeentelijk depot aan de Bosweg, en nog weer later belandde het op het Historisch Bouwfragmentendepot Gelderland in Valburg.

Daar pikte Arthur Balduk, de eigenaar van het Doesburgse Arsenaal, het kruis op. Balduk zocht na de restauratie van het voormalige kloostercomplex naar spullen om de tuin en de directe omgeving van Het Arsenaal historisch 'aan te kleden'. Dat lukte zo goed, dat in Doesburg na enige tijd het verhaal de ronde deed dat onder het moordkruis de laatste non begraven zou liggen.

▲ De Arnhemse wethouder Bob Roelofs en de Doesburgse burgemeester Loes van der Meijs helpen mee bij het opgraven. FOTO THEO KEIJZER

Toen Balduk het verzoek kreeg om mee te werken aan de terugkeer van het kruis, hoefde hij niet lang na te denken. Het is volgens Margreet van Gastel van de historische kring Prodesse Conamur in Arnhem dan ook mede aan de bevlogenheid van Balduk te danken dat het moordkruis nu op weg is 'naar huis'. Zij zei blij te zijn dat het symbool straks weer in Hoogstede-Klingelbeek te bewonderen zal zijn, vooral omdat in Arnhem 'na de oorlog, maar ook veel later nog' veel historisch erfgoed ten prooi viel aan de wederopbouwplannen. Volgens Roelofs is het kruis in de oude Arnhemse wijk 'van toegevoegde waarde'.

Wim Farla, de voorzitter van buurtvereniging Hoogstede-Klingelbeek, vatte bij de activiteit gisteren samen hoe de eendrachtige Arnhems-Doesburgse actie tot stand was gekomen. Farla roemde hierbij het journalistieke werk van Peter Bloemendaal en de werkgroep van de buurtvereniging. Hij sloot af met een pluim op de hoed van Eggink, die bij als 'de aanstichter' van het succes zag.

De Arnhemse stadsarcheoloog Martijn Defilet kan precies vertellen wat er nu met het kruis gaat gebeuren. Eerst gaat dit naar het depot in Arnhem. Daar wordt gekeken of restauratie nodig is. Als dat achter de rug is en als een geschikte plek ervoor is gevonden, wordt het moordkruis, na eeuwen, herplaatst.

Mogelijk is het kruis binnenkort al te bewonderen in Stadswijngaard Domein Klingelberg, niet ver van de plaats waar het ooit stond.

Bedankt voor uw aandacht

GEMEENTERAAD ARNHEM
BEHANDELRESULTAAT

Agenderingsverzoek ‘Erfgoedbeleid’

Fasering

- ☑ Informatieve bespreking
- ☑ Meningsvormende bespreking
- ☐ Bespreking Moties & Amendementen
- ☐ Besluitvormende vergadering

Eerdere besprekingen

14 mei 2025: informatieve en meningsvormende bespreking

Aanwezig

De raadsleden/fractievolgers Kraaijenbrink (Arnhem Centraal), Boonstoppel (CDA), Neutkens (Volt), De Groot (Partij voor de Dieren), Pape (VVD), Van Plateringen (BurgerBelang Arnhem), Ait Chrif (PvdA), Jansen (ChristenUnie), Loor (D66), Coenders (GroenLinks).
De fracties van SP, DENK, PVV, Forum voor Democratie en Groep van den Broek waren niet vertegenwoordigd.
Verder aanwezig: wethouder Roelofs en Defilet & Polman (ambtelijke ondertseuning)

Bespreking

De bespreking is gestart met de informatieve bespreking, waarbij de heer Polman van de afdeling Erfgoed een ambtelijke presentatie gaf over de totstandkoming van het erfgoedbeleid.

Na de ambtelijke toelichting hebben een aantal insprekers hun visie op het erfgoedbeleid gedeeld met de raadskamer. Dat waren:

- Louis Schlaghecke namens Stichting Trolleymaterieel Arnhem
- Geert Visser namens Historische Kring Elden
- Maarten Venhoek namens Erfgoedvereniging Heemschut

Na de informatieve fase is de raadskamer gestart met de meningsvormende bespreking. De raadskamer heeft twee termijn gesproken over het voorstel.

Toezeggingen

- Wethouder Roelofs zegt toe om de gemeenteraad te informeren over de mogelijkheid van schildjes op gemeentelijke monumenten in het kader van bebording in de stad.
- Wethouder Roelofs zegt toe om een raadsbrief te versturen aan de gemeenteraad over de stand van zaken rondom de historische kelders van Arnhem.

Conclusie

Aan het einde van de vergadering concludeert de voorzitter dat de informatieve en meningsvormende bespreking van het agenderingsverzoek is afgerond. Er is niet in een vervolg voorzien.

De raadsadviseur,

Steffan Vos

De voorzitter,

Walter de Boef